ARH Diss. B-27106

Tartu Riikliku Ülikooli NSV Liidu
ajaloo kateeder

Jaan Anveldi elust ja tegevusest 1912. aastani

Diplomitöö

Teostaja: Vello Sõnev,
ajaloo-osakonna
V kursuse üliõpilane
Juhendaja: prof. H. Moosberg

NSV Liidu ajal. kat.
inv. nr. 1821

Tartu 1964

S i s s e j u h a t u s

Ägedas klassivõitluses töörahva ekspluateerijate vastu kasvas ja karastus Eesti proletariaadi revolutsiooniline kaader. See võitlus omandas erilise hoo ja organisatsiooniliselt kõrge taseme tänu Baltimaade lähedusele revolutsioonilise liikumise tähtsale keskusele - Peterburile, tänu eesti ja vene töölisklassi vennalikele proletaarseile sidemeile. Juba 1905.-1907. aasta esimese Vene revolutsiooni perioodil kerkisid Eesti töörahva keskelt esile silmapaistvad proletaarse liikumise tegelased, kes võitsid tunnustuse laiade töörahvahulkade seas.

Eesti revolutsioonilise töölisklassi juhtivate tegelaste hulgas kuulub tähtis koht Jaan Anveldile. Käesoleva töö kirjutamisel seadis autor eesmärgiks anda ülevaade J. Anveldi elust ajavahemikul 1884.aastast (J.Anveldi sünniaastast) 1912.aastani (ajani, mil J. Anvelt asus bolševistliku ajalehe "Kiir" tegeliku toimetaja kohale).

Töö on jaotatud kolmeks peatükiks vastavalt J.Anveldi elu põhietappidele aastail 1884-1912. Esimeses peatükis käsitleb autor J. Anveldi lapsepõlve ja õpinguid küla- ning kihelkonnakoolis aastail 1884-1900. Teine peatükk on pühendatud J.Anveldi viibimisele Tartus, Peterburis ja Toilas ning haarab aastaid 1900-1907. Kolmas peatükk "Jaan Anvelt kõrgemat haridust

omandamas (aastad 1907-1912)" on kõige mahukam, kuna selles valgustatakse eriti olulist etappi J.Anveldi elus, mil ta sidus end bolševike parteiga, mil temast kujunes elukutseline revolutsionäär. Tervikliku pildi loomiseks J. Anveldist pidas autor vajalikuks anda lõppkokkuvõttes lühiülevaade tema elust ja tegevusest kuni 1938.aastani, mil ta langes Stalini isiku kultuse ohvrina.

Isikukultuse tingimustes ilmunud töödes (näiteks 1952.aastal välja antud üheköitelises "Eesti NSV ajaloos") vaikiti maha J. Anveldi nagu rea teistegi revolutsioonilise liikumise tegelaste osa võitluses tsarismi ja kodanluse vastu, töörahva õnne eest. Alles pärast 1956.aastal toimunud NLKP XX kongressi, kui põhjendamatute repressioonide läbi hukkunud rehabiliteeriti, taastati ka J.Anveldile kuulunud juhtiv koht eesti töörahva revolutsioonilise võitluse ajaloos.

Seni trükis avaldatud tööd on pööranud peatähelepanu J.Anveldi elu nendele etappidele, kus temast oli juba saanud tsarismi- ja kodanlusevastases võitluses karastunud kommunist, s.o. perioodile pärast 1912.aastat. Seega on käesolev töö esimene tagasihoidlik katse käsitleda põhjalikumalt J.Anveldi elu ja tegevust enne 1912.aastal "Kiire" väljaandmisele asumist.

Töö kirjutamisel on kõige enam kasutamist leidnud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr.R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi fondides leiduvad J.Anveldi elu ja tegevust puudutavad materjalid. Eriti väärivad see-

juures märkimist Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi toimetised, nagu kalendrid "Külvaja" ja "Uus Külvaja" ning artiklite kogumik "Killud" I, millede väljaandmine on lahutamatult seotud J.Anveldi nimega. Allikmaterjalina on kasutatud veel mõningaid perioodilisi väljaandeid (näit.1904.a."Lindat", 1908.a. "Meie Kodumaad", 1909.-1910.a. "Päevalehte", 1912.a. "Kiirt" jne.).Autor tarvitas samuti mitmete J.Anveldiga kokku puutunud isikute mälestusi, mis on avaldatud ajakirjanduses või säilitatakse EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis. Neist kõige hinnatavamad on Julius Kippari mälestused, mis ilmusid käesoleva aasta märtsis ajalehes "Rahva Hääl" ja mis valgustavad üsna põhjalikult ja ilmekas keeles J. Anveldi elu ja tegevust Toila külas Jõhvi lähedal. Mainida tuleb veel J.Anveldi hea sõbra Jaan Depmani mälestusi.

Võimaluste piirides on töös esitatud ka arhiividokumente, peamiselt Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiivi ja Leningradi Oblasti Riikliku Ajalooarhiivi fondidest.

Palju andmeid on autor saanud uuemas perioodikas ilmunud artiklitest. Siinkohal peab esile tõstma R. Majaka kirjutust "Tulihingeline eesti revolutsionäär", mis on ära toodud "Eesti Kommunisti" 1964.aasta märtsinumbris. Pikematest uurimustest on kasutatud G.Lukini 1960.aastal ilmunud tööd "Töölisliikumine Eestis Stolõpini reaktsiooni ja uue revolutsioonilise tõusu aastail".

I peatükk

JAAN ANVELDI LAPSEPÕLV JA ÕPINGUD KÜLA- NING KIHELKONNAKOOLIS (AASTAD 1884-1900)

Jaan Jaani p. Anvelt (kirjanikunimega Eessaare Aadu) sündis 18.aprillil 1884.a. Viljandimaal Võisiku vallas Oorgu külas Tiku talus (praeguses Viljandi rajoonis Kolga-Jaani külanõukogus Oorgu kolhoosis). Kunagise Tiku talu maa-alal paikneb praegu Oorgu kolhoosi keskus.

Endise Võisiku valla territoorium pole oma looduslikelt tingimustelt tüüpiline Viljandimaale. Kui üldiselt iseloomustatakse Viljandimaad kui üht viljakama pinnasega piirkonda Eestis, siis Võisiku valla kohta sellist iseloomustust anda ei saa. Vald haaras enda alla Viljandi maakonna kirdeosa, Võrtsjärvest põhja poole jääva maa-ala. Maapind on madal, soine. Väikesed põllusiilud asetsevad soode ja rabade vahel.Sademeterikkal suvel-sügisel kannatab suurem osa põldudest liigniiskuse all. Korraliku saagi eest tuleb siin pidada visamat võitlust kui teistes Viljandimaa osades.

Kuna looduslikud tingimused olid viletsad, elas

enamik Oorgu talupoegi märksa vaesemalt kui mujal Viljandimaal. Möödunud sajandi 80.-90-ndail aastail oli suurem osa küla talukohtadest küll päriseks ostetud, kuid paljud talunikud polnud veel suutnud kogu ostusummat tasuda ja olid sattunud võlgadesse. Maksutähtpäevad märtsis ja septembris pigistasid võlastunud talupoegade majapidamistest tavaliselt välja kõik, mis andis. Kuid sageli ei jätkunud sellestki ja talupoegadel tuli pöörduda olukorrast väljapääsu leidmiseks liigkasuvõtjate poole. Seega elas osa ostutalude omanikke alalises hirmus oksjoni ees. Sellistes tingimustes olid ka J. Anveldi vanemad. Ostnud Tiku talu, jäi Jaani isa peagi võlgadesse.

Oma sotsiaalse päritolu kohta kirjutab J.Anvelt autobiograafias, mis on koostatud 1919.aastal, järgmist: "Isa endine metsavahi sulane, pärastine kõrtsmik ja mölder, viimaks Tiku talu omanik, ema popsikoha pidaja tütar. Vanemad olid kehvad, koht võlgade sees."[1] A.Päss märgib: "Perekonna aineline olukord oli üsna kõikuv."[2] Ja teisal kirjutab sama autor: "Juba noorpõlves tuli Anveldil kannatada viletsust ja puudust."[3]

---

1 EKPA, f.25, nim.2,sü.132, l.4.

2 A. P ä s s, Jaan Anvelt (72.sünni-aastapäevaks), "Rahva Hääl" 18.apr.1956, nr.92.

3 A. P ä s s, Jaan Anvelt (75.sünni-aastapäeva puhul), "Õhtuleht" 18.apr.1959, nr.92.

J. Anveldi lapsepõlv oli tüüpiline tolle aja maapoisile. Varakult, 6-7-aastaselt tuli hakata Jaanil karjas käima. Karjapõlves läbielatud sündmused on leidnud mõningal määral kajastamist ka J.Anveldi ilukirjanduslikus loomingus. Tema lühijutus "Kalal"[1] on räägitud lohakast külakarjase abilisest, kes jääb karjuse äraolekul loomade juurde magama ja need pääsevad viljapõldudele. Magamajäänut koheldakse karmilt: teda pekstakse vitstega.

Mõisnike ja talurahva põlise antagonismi kõrval süvenesid tollal, J.Anveldi lapsepõlveaastail, kapitalismi arenemise tagajärjel Eesti põllumajanduses uued, kapitalismile omased lepitamatud klassivastuolud. Talurahva äärmiste rühmitustena eraldusid üha selgemini ühelt poolt arvukas maaproletariaat ja teiselt poolt majanduslikult konsolideeruv külakodanlus. Nendevahelised vastuolud hakkasid teravnema.

Kulaklikes majapidamistes ei söönud peremees koos oma perekonnaliikmetega enam ühes lauas talutöölistega, nagu see talupoegade juures varem traditsiooniks oli. Jõukates perekondades keelati isegi lastel mängida koos sulaste ja saunike lastega. Tekkis vaen antagonistlikesse klassidesse kuuluvate laste vahel. Niisugusest vaenust räägitakse Eessaare Aadu lühijutus "Peet ja Iida"[2], mis ilmus esmakordselt 1922.aas-

---

1 E e s s a a r e Aadu, Jutustusi, Tallinn 1957, lk.54-74.
2 E e s s a a r e Aadu, Peet ja Iida,"Noor Tööline" nr.4/5,1922, lk.104-107.

tal ja milles autor pöördub ilmselt tagasi lapsepõlvemälestuste juurde. Autor näitab selle lühijutu kaudu, et laste maailmgi on ekspluateerimisele rajatud ühiskonnas kaheks lõhestatud: ühel pool vaesed, nagu Peet - "Sauna-Maie kaltsupunn", teisel pool rikkad, nagu kaupmehe poeg Eedi - "mamma kooremokk". Jutukeses rõhutatakse, et lapsedki tunnetavad kuulumist eri klassidesse. Peet on just eriti sellepärast vihane, et Eedi, Iida kallale tungija, on kaupmehepoeg. Eedigi silmad löövad vihaselt läikima, kui ta näeb, et talle kallale tormaja pole keegi muu kui Peet, keda ta põlastavalt Sauna-Maie kaltsupunniks hüüab.

J. Anveldi isa võib iseloomustada kui progressiivse maailmavaatega talupoega, kes suurtele majanduslikele raskustele vaatamata püüdis oma lastele haridust anda. 1894.aastal, olles 10-aastane, läks Jaan õppima Oorgu külakooli. Sinna oli J.Anveldi kodust kuus kilomeetrit. Kool asus kahe küla - Oorgu ja Kaavere piiril, et mõlema küla lastel oleks enam-vähem võrdsed tingimused kooliskäimiseks. Õpilasi oli vähe, sest paljudel vanematel polnud võimalik anda oma lastele isegi kolmeklassilist haridust.[1]

---

1 Mõned aastad tagasi Oorgu kool likvideeriti ja praegu kasutatakse selle kooli hoonet elamuna. Oorgu ja Kaavere küla lapsed õpivad nüüd kas Järtsaare või Kolga-Jaani 8-klassilises koolis.

Külakoolis õppis J. Anvelt üldiselt hästi. Ainult piibliloo ja katekismuse, samuti kirikulaulude halva õppimise eest tuli Jaanil mitmelgi korral vastu võtta karistus. Võib arvata, et vähest huvi usuõpetuse vastu põhjustas isa progressiivsuse tõttu perekonnas valitsev ateistlik hoiak.

1897.a. kevadel lõpetas J. Anvelt Oorgu külakooli ja sama aasta sügisel hakkas edasi õppima Kolga-Jaani kihelkonnakoolis, mis asus paar kilomeetrit praegusest Kolga-Jaani asulast eemal jõe ääres, Tiku talust kaheksa- üheksa kilomeetri kaugusel.[1]

1898.a. müüsid J. Anveldi vanemad Tiku talu ära. Saadud summa eest tasuti võlad ja ülejäägist piisas mõne kehvema talukoha ostmiseks. Anveldite perekond kolis Viljandimaalt Harjumaale Mahtra külla, kus osteti Mahtra -Järlepa maantee lähedal üksikus kohas asuv Tuuleveski talu. Talu maad olid soostunud ja võsastunud. Nende kuivendamisel ja ülesharimisel tuli näha palju vaeva. Jõudumööda aitasid vanemaid talu maade

---

1 Pärast valdade likvideerimist 1950.aastal lõpetati vanas koolihoones õppetöö ja Kolga-Jaani kool kolis üle endise Võisiku vallamaja ruumidesse. Kolga-Jaani kiriku kogudus ostis vana koolihoone ära, laskis selle vedada kiriku juurde ja ehitas ümber oma vajadusteks.

kordaseadmisel pojad Kaarel, Jaan ja Jüri.[1]

1898.a. sügisel hakkas J. Anvelt õppima Juuru kihelkonnakoolis, 1899.a. sügisel läks ta aga Viljandimaale Pilistvere kihelkonnakooli.[2] Pilistverre õppima siirdumise põhjused pole teada.

Suurtele majanduslikele raskustele vaatamata õnnestus J. Anveldil 1900.a. kevadel lõpetada Pilistvere kihelkonnakool. Anveldite perekonnas hinnati

---

1 Kaarel Anvelt, Jaani vanem vend, lasti koos oma noorema pojaga fašistlike bandiitide poolt maha Tuuleveski talu lähedal kruusaaugus Tallinna langemise päeval 28.augustil 1941.a. Hukkamise põhjuseks sai ühe kohaliku elaniku poolt bandiitide juuresolekul Kaarli kohta lausutud sõnad: "Mis ta muud võib olla kui kommunist ... Jaan ju teadagi, kes oli." Kaarel Anveldi vanem poeg Hugo evakueerus Suure Isamaasõja algpäevil Nõukogude Liidu tagalasse. V. K a l j u m ä e, Anveldite perekonna kodupaigas. (Mälestuskilde), "Noorte Hääl" 18.apr. 1959, nr.91.

Jaan Anveldi noorem vend Jüri tegeles noorpõlves maalimisega. Tema hilisema saatuse kohta on teada, et ta Nõukogude Liidus viibides võttis osa mitmesuguste praktiliste ülesannete lahendamisest. Ta rajas Leningradi oblastis eesti põllumajanduslikku kommuuni, hoolitses selle eest, et Nõukogude Liidu põllumajanduses võetaks kiiremini kasutusele uus, kaasaegne tehnika. Jüri Anvelt repressee-riti Stalini isiku kultuse perioodil.

2 R. M a j a k, Tulihingeline eesti revolutsionäär, "Eesti Kommunist" nr.3, 1964, lk.7.

väärilisselt hariduse osatähtsust inimese elus. Seetõttu otsustas Jaan haridusteed iga hinna eest jätkata. Gümnaasiumiastumiseks polnud materiaalseid võimalusi. Jäi üle asuda õppima Tartu Õpetajate Seminari, kus hästi edasi jõudvad õpilased olid kroonu ülalpidamisel. 1900.a. sügisel saigi J. Anveldist Tartu Õpetajate Seminari ettevalmistusklassi õpilane.

II peatükk

JAAN ANVELT TARTUS, PETERBURIS JA TOILAS

(aastad 1900-1907)

Tartu Õpetajate Seminar oli sajandivahetusel üks vähestest õppeasutustest, kus hästi edasi jõudnud õpilased olid kroonu ülalpidamisel. See tähendab, et neil polnud vaja tasuda õppemaksu, mille suurus oli 25 rbl. aastas, ja internaadis elades ei tulnud maksta toidu ega voodikoha kasutamise eest, mis muidu oleks nõudnud täiendavalt 75 rbl.aastas. Seega oli tarvis maksta neil seminaristidel, keda kroonu ülal ei pidanud, õppeaasta jooksul koos ühiselamu kasutamisega ümmarguselt 100 rbl., mis oli tol ajal lihttöölise keskmine aastapalk.[1]

Seminarist väljalangejate arv oli suur. Tartus elav pensionär Johannes-Eduard Pügi, kes astus seminari üheaegselt J. Anveldiga, mäletab, et tollal võeti ettevalmistusklassi vastu 30 õpilast, peamiselt maalt tulnud kehvemate vanemate lapsed. Esimesse klassi jõudis neist umbes 25, seminari lõpetas aga

---

1 J.-E. P ü g i mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.1.

ümmarguselt pool algkoosseisust (15-16 õpilast).[1] Seminarist väljalangemise põhjusi oli mitu. Sageli said takistuseks tolleaegsed õppemeetodid, eriti venekeelne tuupimine. Ühed kaotasid "tänu" venekeelsele õpetamisprotsessile huvi õppetöö vastu, teised ei suutnud aga seminaristidele esitatavate õppetöö-alaste nõudmistega toime tulla, kukkusid eksameil läbi ja jäid seega ilma kroonu ülalpidamisest. Kehvemate vanemate lastele tähendas aga kroonu ülalpidamiselt mahavõtmine seminarist lahkumist, sest kust võttis tavaline tööline või talupoeg niipalju raha oma poja koolmeistriks koolitamiseks. Muidugi ei tohi unustada ka poliitilisi põhjusi. Tsaarivalitsuse vastased meeleolud olid seminaris küllaltki tugevad.

J.-E. Püglile on J. Anveldist mällu söövinud, et ta oli vaikne, tõsise olekuga poiss. Kaaslastega oli tal hea läbisaamine.[2] Tartus elav pensionär Aleksander Lint, kes 1902.a. sügissemestril õppis koos J.Anveldiga Tartu Õpetajate Seminari esimeses klassis ainult mõne kuu, iseloomustab teda järgmiselt: "Mäletatavasti oli ta valget verd, sõbraliku olekuga nooruk. Oma käitumiselt oli ta rahulikult tagasihoidlik, jutu-

---

1 J.-E. P ü g i mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.1.

2 Sealsamas, l.2.

ajamises asjalikult tõsine."[1] J.-E. Pügi mälestuste järgi elas J. Anvelt ühiselamus (hoones, mis asub Mitšurini tn.28 ja kus praegu töötab IX 8-klassiline kool).[2] Kuid J. Depman kirjutab, et J. Anvelt polnud kroonu ülalpidamisel ja ei elanud internaadis.[3] J.Depmani seisukoht on tõenäoliselt väär.

Õppides Tartu Õpetajate Seminaris, hakkasid ühiskondlikud probleemid J. Anvelti, 16-aastast maalt tulnud noormeest esmakordselt huvitama. Selle huvi tekkele ja arengule aitas kaasa sajandivahetusel Tartus valitsenud revolutsiooniline õhkkond. Esimesed marksistlikud rühmad ja ringid olid siin tekkinud juba 1880-ndate aastate lõpul.[4] Neid organiseerisid peamiselt mujalt Venemaalt tulnud revolutsiooniliselt meelestatud üliõpilased, kes marksistlike ideede propageerimise pärast olid Venemaa teistest kõrgematest õppeasutustest välja heidetud. Tartu ülikoolis kehtinud eritingimuste tõttu said nad siin õpinguid jätkata. Tsaarivalitsus lootis, et väikekodanlikus Tartus ei ole mingeid võimalusi revolutsiooniliste põhimõtete levitamiseks.

---

1 A. L i n d i mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.2.

2 J.-E. P ü g i mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.2.

3 J. D e p m a n i mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.10.

4 Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. I osa, Tallinn 1961, lk.21.

Kuid tsaarivõimud eksisid. Soodsaks pinnaks marksismi ideede levimisele Tartus sai tsaarivalitsuse rahvavastane hariduspoliitika. Marksistid valisid üliõpilastega vestluste pidamiseks tolle aja demokraatlikud üliõpilasseltsid. 90-ndate aastate lõpul koondusid demokraatlikud üliõpilased maiskondlikeks organisatsioonideks, mille esindajaist loodi keskorgan "Tartu Ühendatud Maiskondade ja Organisatsioonide Liidu Nõukogu", kes hakkas juhtima üliõpilaste liikumist.[1] Nimetatud keskorgani juhtimisel toimus Tartus sajandivahetusel rida üliõpilaste väljaastumisei. Organiseeriti koosolekuid, levitati revolutsioonilise sisuga lendlehti ja bülletääne. Osa neist oli koostatud kohapeal, osa saadud mujalt, kusjuures mitmed neist kandsid VSDTP Peterburi, Tiflisi jt. komiteede allkirju.[2]

Pärast Moskva ülikoolist väljaheitmist astus 1900.aastal Tartu ülikooli arstiteaduskonda Dmitri Iljitš Uljanov, V.I. Lenini noorem vend. Ta oli Tartus õppimise ajal tihedas kirjavahetuses V.I. Leniniga, kes sel ajal välismaal viibis. D.I. Uljanov oli üks leninliku "Iskra" levitajaid Tartu üliõpilaste seas.

---

1 Eesti NSV ajalugu. II köide, Tallinn 1963, lk.346.

2 Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. I osa, Tallinn 1961, lk.29-30.

Sajandi algul levisid Tartus mitmed V.I. Lenini teosed, nagu "Kapitalismi arenemine Venemaal", "Mis teha?" ja "Kehvtalurahvale". 1902.aastal leidis politsei 40 Tartu üliõpilase korteris toimepandud läbiotsimisel palju revolutsioonilist kirjandust, sealhulgas hektograafil paljundatud "Kommunistliku partei manifesti", Engelsi teose "Revolutsioon ja kontrrevolutsioon Saksamaal", Peterburi Tööliskласsi Vabastusvõitluse Liidu brošüüri, "Iskra" kolmanda ja neljanda numbri.[1]

Nagu mäletab Tartus elav pensionär Aleksander Kurvits, levitati tollal leninlikku "Iskrat" ka Tartu Õpetajate Seminaris. Osa seminariste, nende hulgas J. Anvelt, võttis aktiivselt osa revolutsiooniliste üliõpilaste ja Tartu gümnaasiumide vanemate klasside õpilaste salajastest kogunemistest, kus kuulati referaate ja diskuteeriti mitmesugustel sotsiaal-poliitilistel teemadel.

Seminari elu aktuaalsete probleemide valgustamiseks ja protestiks tsaarivalitsuse venestamispoliitika vastu hakkasid seminaristid 1901.aastal J.Anveldi algatusel välja andma illegaalset eestikeelset käsikirjalist ajakirja "Ärataja". Selle kohta kirjutas kodanluseaegne ühiskonna- ja poliitikategelane Mats

---

1 Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. I osa, Tallinn 1961, lk.31.

Kiirats (kirjanikunimega Mats Mõtslane) 1929.aastal, et ühes eesti keele tunnis 1901.aastal olid õpilased palunud õpetajalt luba teha ka emakeelseid kirjalikke töid. Õpetaja oli olnud sellega nõus ja andnud kirjandi teemaks "Üks aasta õunapuu elust". Teema oli tundunud seminaristidele küll veidi kergena, kuid asja võeti siiski tõsiselt ja igaüks kirjutas peaaegu terve vihiku täis. Seminaristid andsid kirjandid ka määratud ajaks ära, kuid parandatud kujul neid tagasi ei saanudki. Õpilased tulid järeldusele, et eestikeelseid kirjalikke töid saab teha vaid seminari juhtkonna ja õpetajate teadmata, neid vastastikku lugedes ja parandades. Eriti oli seda toonitanud J. Anvelt. Seminaristide keskel tekkinud mõte arenes, täienes ja lõpptulemusena hakatigi "Äratajat" välja andma.[1]

"Äratajа" esimeseks toimetajaks oli J. Anvelt, kes avaldas oma kaastööd J. Hulmu pseudonüümi all. Tähtsamad kaastöölised olid Jaan Depman, Johannes Kartau, Ado Rull. Enamik tolleaegseid esimese klassi õpilasi lõi ajakirja väljaandmisele kaasa, kuid ka üksikud vanemate klasside seminaristid võtsid sellest osa.[2]

"Äratajat" levitati kõigis seminari klassides. Aleksander Lint märgib, et 1901.a. sügissemestril saadi seminari ettevalmistusklassis esimese klassi õpilaselt J. Anveldilt käsikirjaline ajakirja number, mille

---

1 K i i r a t s, M., Tartu II Õpetajate Seminar (vene õppekeelega), "Tartu Õpetajate Seminar. 1828-1928." Tartu 1929, lk.114.

2 Sealsamas.

lugemisest on talle meelde jäänud kirjutus "Kuidas seminarist peaks vaba aega veetma ?" Kirjutuse autoriks oli A. Lindi arvates J.Anvelt, kes heitis seminaristidele ette liigset klassiruumis viibimist ja soovitas seda vähest vaba aega, mis seminaristil kasutada oli kella 14-17, võimalikult rohkem looduse rüpes mööda saata: tuleks jalutada Toomel, Tähtvere pargis, jõe luhal või mujal ja võimaluse korral jõel aerutada. A. Lindile kui kodunt koolikäijale paistis see soovitus ülearusena, kuna ta sai iga päev kooli tulles ja koju minnes niikuinii mitu tundi värskes õhus viibida. Peale selle saatis ta kõik vabad hetked mööda oma aja ühes ilusamas ja korrastatumas Tartu külje all asuvas Ropka mõisa pargis. Ta arvas, et internaadis olijadki väljasviibimisest lugu peavad. Alles järgmisel aastal, kui A.Lint asus ka ise internaati elama, nägi ta, kui vähe paljud õpilased vabas looduses käimisest lugu peavad. Nüüd sai A.Lindile selgeks nimetatud kirjutuse vajadus. Ta kirjutab: "... enamik õpilasi, kes õppimise kõrval ka oma tervise eest hoolitsemist ei unustanud, veetsidki lühikese vaba aja ikka kooliruumidest väljas olles, jalutuskäike linnas ja selle ümbruses ette võttes. Kas seda tehti nüüd selle kirjutuse mõjul, on muidugi raske ütelda, kuid selge on see, et artikkel oli väga aktuaalne. Paljudki Tartu Õpetajate Seminari andekad õpilased viisid liigsest kooliruumides viibimisest koolist kaasa nõrga tervise ja langesid

seminari lõpetamise järel tuberkuloosi ohvriks...".[1]

J. Anvelt märgib oma eluloookirjelduses, et varsti huvitas "Ärataja" toimetamine teda rohkem kui kõik Kreeka oligarhiad kokku.[2]

"Ärataja" ilmus 1901. ja 1902.aastal. Siis selle väljaandmine lõppes. Võimalik on, et ajakirja ilmumine katkes selle tõttu, et üks tema väljaandmise initsiaatoreid - J. Anvelt - oli sunnitud seminarist lahkuma. Endised "Ärataja" kaastöölised hakkasid hiljem kaastööd tegema "Postimehele", "Olevikule" ja teistele väljaannetele, avaldades tõlkeid ja algupäraseid kirjutusi mitmesugustel teemadel. Oma otstarbe oli see käsikirjaline ajakiri seega täitnud: ta äratas huvi eesti keele vastu, andis hoogu seminari kasvandikele edaspidiseks ajakirjanduslikuks ja kirjanduslikuks tööks, valgustas seminaristide elu aktuaalseid probleeme.

1902.a. kevadel esitas Tartu Õpetajate Seminari juhtkond J. Anveldile süüdistuse riigivastasest tegevusest osavõtmises, eriti "Ärataja" toimetamises ja selle veergudel kaastöö avaldamises. Seminari juhtkond kartis, et kõrgemal seisvad organid saavad teada valitsusevastastest meeleoludest seminaristide keskel, kartis seminari "puhta" nime pärast. Seetõttu otsus-

---

1 A. L i n d i mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.1-2.

2 EKPA, f.25, nim.2, sü-132, l.6.

tati J. Anvelt seminarist mitte välja heita. Teades, et J. Anveldi majanduslik olukord on vilets, valmistati ette plaan tema kõrvaldamiseks seminarist eksamil läbikukutamise teel.[1] 1902.a. kevadel kukutatigi J. Anvelt vene keele eksamil läbi ja jäeti ilma kroonu ülalpidamisest. Majanduslike raskuste tõttu oli ta 1902.a. sügisel sunnitud Tartu Õpetajate Seminarist lahkuma.

Seminarist õppimise aastaist kokkuvõtteid tehes tuleb rõhutada, et sel ajal J.Anveldil veel mingeid kindlaid vaateid välja ei kujunenud. Kuid siin hakkasid ühiskondlikud probleemid teda esmakordselt huvitama, siin pani ta aluse oma edaspidisele ajakirjanduslikule ja kirjanduslikule tegevusele.

Pärast seminarist lahkumist elas J.Anvelt veel mõnda aega Tartus. Ülalpidamise hankimiseks tuli tal teha mitmesuguseid juhuslikke töid, peamiselt kopeeris ta üliõpilastele loenguid. Ühtlasi õppis ta raamatupidamist ja võttis osa saksa keele kursustest. J. Depmani mälestuste järgi käis J.Anvelt ka pärast seminarist lahkumist oma endiste kaasõpilastega tihedalt läbi. J. Anvelt ja J. Depman püüdsid koos isegi mingit õpikut kirjutada, kuid käsikirjad jäid kirjastusse "Ühiselu" seisma.[2]

---

1 J.-E. P ü g i mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.2.

2 J. D e p m a n i mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.20.

Lõpetanud raamatupidamise ja saksa keele kursused, sõitis J. Anvelt Peterburi, kus elas tema onu, riigi rahapaja tööline. Peterburi siirdumine leidis aset 1903.aasta varakevadel. Onu abiga õnnestus tal ühes äris kontoristina tööd saada. Peterburi sõidu kohta kirjutab J. Anvelt:

"1903.a. kevadel sõitsin Peterburi kontoristikohta otsima, 6 rbl.raha taskus. Sain teisel päeval kuhugi soolikapuhastamise ärisse kontoristiks ja saksa keele korrespondendiks. Kuigi ma saksa keeles, mida viie kuu jooksul iseõppijana omandasin, vaevalt mõne vigase lause oskasin paberile panna, ometi vastasid Gotha ja Nürnbergi vorstitegijad minu kaubaettepanekute peale..."[1]

J. Depman mäletab, et kirjades Tartu jäänud sõpradele nimetas J.Anvelt seda ametikohta halvaks.[2] 1903.a. sügisel leidis J.Anvelt koha Peterburi Polütehnilise Instituudi ühiselamu kantseleis. Uuest kohast kirjutas ta Tartu kui suurest õnnest. Töö kõrval õppis J. Anvelt iseseisvalt edasi ja sooritas 1904.aasta lõpul Peterburis rahvakooliõpetaja kutseeksamid. Kuna kantseleitöö ei rahuldanud teda enam, hakkaski ta tegutsema rahvakooliõpetajana. Ühtlasi hakkas J.Anvelt ette valmistuma gümnaasiumi lõpetamiseks eksternina. Ta tundis huvi kirjanduse ja ajaloo vastu ning plaanitses

---

1 EKPA, f.25, nim.2, sü.132, l.4-5.

2 J. D e p m a n i mälestused.EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.22.

pärast gümnaasiumi lõpueksamite sooritamist astuda ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda.

J. Anveldi poliitiliseks õpetajaks oli tollal tema omaaegne kaasõpilane kihelkonnakooli päevilt Karl Loik, kellega tal oli Peterburis viibides elav kirjavahetus. K. Loik oli marksist, kes pärast VSDTP II kongressi asus kindlalt bolševike poolele. 1905.aastal mõisteti K. Loik Soomes, kus ta sõjaväes teenis, revolutsioonilise tegevuse eest surma, kuid tal õnnestus põgeneda välismaale. Hilisemad andmed temast puuduvad.[1]

9.jaanuaril 1905.a. võttis J.Anvelt osa Peterburis toimunud rahulikust tööliste rongkäigust Talvepalee ette. Tsaarivalitsus õiendas julmalt arveid selle rongkäiguga, mille ridades sammus üle 140 000 Peterburi elaniku. Tapeti üle tuhande inimese ja ligi viis tuhat inimest sai haavata. "Verisest pühapäevast" ja sellele järgnenud poliitilistest sündmustest osavõtmine äratas J.Anveldi aktiivsele revolutsioonilisele tegevusele.

Tööstustööliste poliitiliste väljaastumiste ja visa streigivõitluse mõjul tugevnes käärimine ka maal. Mõisatöölised, taluteenijad, kehvikud ja osa keskmikke ühines revolutsioonilise võitlusega, kuigi algul ebakindlalt. 1905.a.suvekuudel muutus võitlus maal

---

1 R. M a j a k, Tulihingeline eesti revolutsionäär, "Eesti Kommunist" nr.3, 1964, lk.7.

üsna ägedaks. Mõisatöölised hakkasid streikima. Kohati esitasid moonakad ja talupojad mõisnikele ühiseid nõudmisi. Stiihilise protestina kurnajate vastu esines mõisahoonete, põldudel kasvava vilja, metsade ja heinaküünide põletamisi, kõrtside rüüstamisi ning purustamisi. Eestimaa kubermangus olid 1905.a. suvel talurahvaliikumisest haaratud kõik maakonnad.[1]

Maal kerkisid arenenumate kehvikute, mõisatööliste ja revolutsioonilisel meelestatud kooliõpetajate hulgast esile talurahvaliikumise aktiivsed organiseerijad.

1905.a. suvel sõitis J. Anvelt Piiterist oma vanemate juurde Mahtrasse, töötas isa talus ja tegi kohalike maatööliste seas revolutsioonilist selgitustööd.

1905.a. sügisel asus J.Anvelt tööle kooliõpetajana Toila külakoolis Jõhvi lähedal Virumaal. Pärast Tartu Õpetajate Seminari lõpetamist 1904.aastal oli selles koolis ühe talve õpetajana tegutsenud J.Anveldi hea sõber J. Depman. Kuna J.Depmanil avanes võimalus minna õpetajaks Strjäkovo ministeeriumikooli Iisaku piirkonnas, kutsus ta J. Anveldi tööle Toilasse.

1905.a. sügise esimese koolipäeva kohta Toila koolis kirjutab tolleaegne õpilane Julius Kippar:

---

1 Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. I osa, Tallinn, 1961, lk.61.

"... 1905.aasta sügis oli karjalastele armuline. Juba varsti pärast mihklipäeva muutusid ilmad külmaks ning oktoobri viimasel nädalal puistas veidi lundki. Enamikus peredes aeti kari lauta ja lapsed pääsesid "õigel ajal" kooli (õppetöö külakoolides algas alles 15.oktoobril).

Väikese poistetrobikonnaga sammusime sel päeval põlluvaheteed mööda Martsast Toila-Allkülasse, kus tol ajal asus kool. Sammud olid kuidagi tõtlikumad kui tavaliselt kooli minnes. Kõiki valdas uudishimu. Teadsime ju, et kooli oli tulnud uus õpetaja. Missugune ta küll on ? Vahest õige kiusakas ja kuri ? Eelmisest õpetajast, Jaan Depmanist (praegu matemaatikaprofessor Leningradis) olid nii õpilastele kui ka kogu külarahvale head mälestused jäänud.

Koolis oli enamik õpilasperest juba kohal. Vaevalt jõudsime mütsid-palitud ära panna, kui kellahelin pinkidesse kutsus. Viivu pärast astus klassi sale, veidi kahvatunäoline, tumedajuukseline terashallide silmadega noormees, lahke naeratus näol. See oli meie uus õpetaja Jaan Anvelt."[1]

Edasi selgub J. Kippari mälestustest, et juba esimesel koolipäeval jättis J.Anvelt ära traditsioonilise hommikupalvuse: "Mõned laste emad, oma mudi-

---

1 J. K i p p a r, Kooli tuli uus õpetaja..., "Rahva Hääl" 26.märtsil 1964, nr.73.

lased kooli toonud ja klassi ukse juurde kogunenud, olid hommikupalvuse ootuses käedki hardalt risti pannud. Nad lahkusid sügavasti pettunult: uus koolmeister unustas palve lugemata ! Kui aga järgnevaidki koolipäevi "jumalasõnaga" ning koraalide laulmisega ei alustanud, oli lastevanemate hämmastus suur. Kohalik kiriku vöörmünder Leufeldt käinud isegi Anvelti noomimas ja aru pärimas, et kas nii tohib."[1]

Ka jõulupuu korraldas uus õpetaja uutmoodi. J. Kippar meenutab: "Seni oli kooli jõulupuid iga aasta peetud kitsas klassitoas, sealjuures muidugi jõulujutluse ja kirikulauludega. Nüüd korraldas Anvelt jõulupuu tuletõrjeseltsi äsjavalminud hoone ruumikas saalis puhtilmaliku eeskavaga. Kombeks olnud jõulujutluse asemel kõneles Anvelt inimese miljonite aastate pikkusest arenguloost, andes lühikese ülevaate Darwini õpetusest. Kuulduski siis koduteel eidekeste kirumist: "Näe, tulime ka kallil jõuluõhtul evangeeliumi kuulama, aga vaata, mis pagan räägib, et inimene polegi jumala loodud, vaid hoopis sõnajalast ja liimukatest saadud!""[2]

Seega hakkas J. Anvelt esimestest koolipäevadest peale õpilasi kasvatama ateistlikus vaimus.

---

1 J. K i p p a r , Kooli tuli uus õpetaja..., "Rahva Hääl" 26.märtsil 1964, nr.73.

2 Sealsamas.

1906.a. kevadel jättis ta usuõpetuse õppeainete hulgast täiesti välja. Nüüd teravnes vahekord papi ja lastevanemate jumalakartliku osaga veelgi. Koolide inspektorile esitati korduvalt kaebusi.

J. Kippar märgib oma mälestustes, et kahe õppeaasta vältel, mil J. Anvelt oli Toilas õpetajaks, ei käinud kohalik pastor Cristoph kordagi kooli "katsumas", nagu ta seda mujal igal aastal reeglipäraselt tegi. Seda enam manas ja materdas ta kirikukantslist "mässumeelset" koolmeistrit, kes laste hingi hukutavat ning ka nende vanemaid põrguteele ahvatlevat.[1] Rahvakoolide inspektor Bõlov leidis aga kooli kontrollides, et lapsed laulvat halvasti "Jumal keisrit kaitse sa!"

Lisaks koduloomade ja mõne eksootilise võõramaa eluka napile kirjeldusele, mida õpilased leidsid Carl Robert Jakobsoni lugemikust, jutustas J.Anvelt tundides veel botaanikast, inimese kehaehitusest, tervishoiust ja toitumisest ning paljust muust huvitavast, mis täiendas õpilaste teadmisi loodusloo alal ja laiendas nende silmaringi. Ühes laulutunnis mängis ta õpilastele ette "Marseljeesi" ja "Julgesti, vennad, nüüd tööle!"

J. Anvelt pani suurt rõhku õpilaste omaloomingu-

---

1 J. K i p p a r, Kooli tuli uus õpetaja..., "Rahva Hääl", 26.märtsil 1964, nr.73.

le kirjanduse alal. Noorte katsetajate töid avaldati käsitsi kirjutatud ajalehes. Ümbruskonna rahvale oli täiesti uudne, et J.Anvelt ka tütarlastel soovitas tegelda kehakultuuri ja spordiga. Poiste lumesõja lahingutest oli ta alati innukas osavõtja. Ta õpetas lastele ka ühismänge, mis suurt, s.o. lõunavahetundi elustasid.

Tol ajal rakendati veel paljudes koolides õpilaste suhtes kehalisi karistusi. J. Anvelt selliseid kasvatusvahendeid ei kasutanud. Isegi "nurgasseismist" rakendas ta õige harva, ainult suuremate ulakuste korral. Rohkem kui poolesaja-liikmelises erineva vanusega õpilasperes suutis ta oma autoriteediga luua eeskujuliku korra ja saavutas hea õppeedukuse. Õpilaste vallatustele ja tahtmatult juhtunud eksimustele ei reageerinud ta karmide karistuste ega hirmutamisega, vaid heatahtlike märkuste ja sõbralike manitsustega. Siiski ei hellitanud ta õpilasi, vaid oli nende vastu küllalt nõudlik.

Suurt poolehoidu leidis J. Anvelt lastevanematekehvikute hulgas sellega, et ta jõukamate vanemate lapsi ei eelistanud. Üsna paljudes maakoolides oli tol ajal levinud pahe, et väikesepalgalised õpetajad lisapalukese teenimiseks ja soosingu saamiseks jõukamate ja mõjukamate talumeeste ees lipitsesid. Sellega kanti jõukamate vanemate privileegid üle nende lastele, millest koolis teravad "klassivahed"

ja vastuolud tekkisid. Õpetaja ebaõiglast käitumist märgates kaotasid kehvikute lapsed tema vastu usalduse ja lugupidamise, muutusid tõrksateks ja sõnakuulmatuteks. J. Anveldile oli selline teguviis võõras.

Lastevanematega vesteldes selgitas J.Anvelt neile hariduse tähtsust. Selle tulemusena asus suurem osa Toila kooli lõpetajaid edasi õppima Jõhvis, Narvas, Rakveres ja mujal. Isegi neid mõisatöölisi ja kalureid, kellel kehva majandusliku olukorra tõttu varem ei tulnud mõttessegi oma lapsi külakoolist kaugemale saata, suutis ta veenda lapsi edasi koolitama.

Revolutsioonist hingestatud, selle esimesed tormipuhangud Peterburis kaasa elanud J.Anvelt leidis Toilas endale koolitöö kõrval ka laia ühiskondliku tegevuspõllu. Ta võttis enda juhtida haridusseltsi, kuhu olid eeskätt koondunud ärksamad talumehed, kalurid ning Oru lossi teenijad.[1]

Peagi asutas J. Anvelt haridusseltsi juurde raamatukogu, mis tolleaegsetes maaoludes oli üsna uudne asi. Avaliku raamatukogu kõrval töötas ka teine, illegaalne, kust laenutati usaldusväärsematele inimestele poliitilist ja populaateaduslikku kirjandust. Haridusselts korraldas seltsimajas perioodiliselt

---

1 J. K i p p a r, Kooli tuli uus õpetaja...,"Rahva Hääl" 26.märtsil 1964, nr.73.

nn. perekonnaõhtuid lühinäidendite, laulude ja deklamatsioonidega. J. Anvelt täiendas nende kava küsimuste-vastuste osaga. J. Depman mäletab üht sellist küsimuste-vastuste õhtut, mis toimus 1906.a.algul.[1] Igapäevase elu küsimuste arutamiselt viis J.Anvelt vestluse oskuslikult ühiskondlikele teemadele, paljastades kehtiva korra ebaõiglust ja ülekohut. Perekonnaõhtutel tuli mõnikord ette ägedaid vaidlusigi. Neil juhtudel käitus J. Anvelt alati rahulikult, juhtides poleemikat õiges suunas.

Avalikke küsimuste-vastuste õhtuid ei saadud siiski kaua pidada: politsei keelas ära. Ametliku põhjendusena toodi ette asjaolu, et ühel niisugusel ühisvestlusel arutatud mõisteid "sotsialism" ja "sotsiaaldemokraadid".[2]

Perekonnaõhtutel oli kahtlemata oma mõju Toila elanikkonnale. Kõigepealt kiskusid nad labastest külasimmanitest eemale paljusid noori, pakkudes neile, nagu ka vanematele inimestele, huvitavat kultuurilist meelelahutust. Rahvas hakkas koosviibimistel selliseid mõtteid vahetama, mis igapäevastest kodumuredest tunduvalt kaugemale ulatusid.

---

1 J. D e p m a n i mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.30.

2 J. K i p p a r, Kooli tuli uus õpetaja..., "Rahva Hääl" 26.märtsil 1964, nr.73.

Haridusselts, mille eesotsas seisis J.Anvelt, pani perekonnaõhtutel ka naised rääkima. See tähendab, et naised, kes avalikel koosolekuil tavaliselt passiivsetena püsisid ja sõna ei võtnud, sattusid perekonnaõhtuil meestega ja ka omavahel elavasse vaidlushoogu. J. Anvelt tegi kannatlikult selgitades mitmedki küsimused naistele arusaadavaks.[1]

Suurt huvi tundis J.Anvelt isetegevuse arendamise vastu. Tema juhtimisel ja osavõtul lavastati mõnedki sisukad näidendid, nagu Maksim Gorki "Põhjas", August Kitzbergi "Enne kukke ja koitu" jt.[2]

Muidugi ei piirdunud J. Anveldi ühiskondlik tegevus tollal, 1905.-1907.a. revolutsiooni perioodil, ainult kultuuritööga. Aktiivselt tegi ta Toilas ja selle ümbruses revolutsioonilist selgitustööd. Toilas oli selgelt välja kujunenud kaks vastandlikku leeri - ühel pool jõukad taluperemehed ja suvilate omanikud, kes said suuri sissetulekuid kartulikasvatusest ja suvitajatest, teisel pool aga külakehvikud ja sulased, kalurid ja käsitöölised. J. Depmani mälestuste järgi olid mõned Toila käsitöölised saanud Peterburis poliitilise karastuse kooli.[3]

---

1 J. K i p p a r, Kooli tuli uus õpetaja..., "Rahva Hääl" 26.märtsil 1964, nr.73.

2 Sealsamas.

3 J. D e p m a n i mälestused.EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.25.

Sidemete loomiseks ja mõisatöölistega vestlemiseks, rahva elutingimuste tundmaõppimiseks tegi ta korduvaid 5 - 8 kilomeetri pikkusi käike Toila ja Voka mõisa kandimeeste, kalurite ning teiste kehvikute kodudesse, Saadud muljeid, andmeid ja tähelepanekuid kasutas ta oma propagandatöös, veel enam aga pärastises revolutsioonilises ja kirjanduslikus tegevuses.

J. Anvelt kirjutas hiljem oma elulookirjelduses, et tema oli sel ajal veel kindlate poliitiliste vaadeteta.[1] Siiski propageeris ta vabariiki, üldise valimisõiguse alusel valitavat rahvaesinduskogu, sõnavabadust, pärisorjuse jäänuste likvideerimist, mõisamaade konfiskeerimist jt. ülddemokraatlikke nõudmisi.

1905.a. novembri lõpul ja detsembris hakati maal relvastatud võitlust ette valmistama. Paiguti muutusid talupoegade väljaastumised veristeks kokkupõrgeteks mustasajaliste jõududega. Mitmes Lõuna- ja Põhja-Eesti vallas ning Saaremaal nõudsid ülestõusnud talupojad mõisamaade jaotamist ning asusidki seda läbi viima.

Jõhvis ja selle ümbruses puhkes ülestõus 9.detsembril.[2] Relvastatud detsembriülestõusu käigus põletati ja purustati Põhja- ja Lõuna-Eestis mitmesuguseid hooneid kokku rohkem kui 160 mõisas.

---

1 EKPA, f.25, nim.2, sü.132, l.5.

2 Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. I osa, Tallinn 1961, lk.79.

Peagi saabusid Jõhvi karistussalgad. Rõhutute seisukohtade kaitsmise eest oli ka J. Anvelt sattunud "punaste" nimekirja. Seetõttu tuli tal detsembri lõpus-jaanuari algul end varjata, algul metsas, siis Peterburis ja Narvas. Nagu nähtub J.Anveldi autobiograafiast, hakkas ta sel ajal sotsiaaldemokraatlikku kirjandust lugema ja sai marksistliku õpetusega, kuigi muidugi pealiskaudselt, tuttavaks.[1]

Karistussalgad tegutsesid küll Toila ümbruses, kuid Toila enda jätsid puutumata. Seda, et tsaarivõimudele polnud teadmata J.Anveldi tegevus, näitab fakt, et 1906.aasta märtsikuus pandi tema juures toime läbiotsimine, kuid see ei andnud tagajärgi.[2]

Toila perioodil oli J. Anvelt sotsiaaldemokraatliku ajalehe "Hommik" kaastööline. Millised kirjutised kuuluvad "Hommiku" veergudel temale, on raske kindlaks teha. Ühes 1907.a. jaanuarikuu "Hommiku" numbris on avaldatud sõnum Jõhvist, mille autoriks võib olla J. Anvelt. Kaastöös märgitakse, et kooliolud Jõhvi ümbruses on viletsad. Külakoolide õpetajad on enamikus vähese haridusega. Sõnumis öeldakse: "Mõni "rahvavalgustaja" peab iga laupäeva õhtul - paastu ajal koguni paar korda nädalas - palvetundi, kus vanad eided ja taadid hoolega nutavad. Osa koole on mõisnike mõju all,kuna

---

1 EKPA, f.25, nim.2, sü.132, l.5.
2 R. M a j a k, Tulihingeline eesti revolutsionäär, "Eesti Kommunist" nr.3, 1964, lk.8.

nad aitavad koole ülal pidada."[1] Kirjutise lõpul rõhutab autor masside seas tehtava kultuuritöö tähtsust: "Näitemänge ja kontserte pannakse küll kaunis sageli toime, kuid neil puudub suurem hariduslik tähtsus. Vaja oleks ettelugemise-, küsimuste ning kostmiste õhtuid toime panna, niipalju kui jõud lubavad."[2]

Toilas viibides ei katkestanud J.Anvelt sidemeid oma endiste seminarikaaslastega. Ühes kirjas Voldemar Tammanile 1906. või 1907.aastal oli J.Anvelt Tartus elava Aleksander Lindi mälestuste järgi avaldanud järgmisi iseloomulikke mõtteid:

"Kui seleniit satuks Maale, mis talle esimesena silma puutuks? Eks meie elu korratus ja ülekohus: ühed kannavad koormat, teised naudivad elu. Seda tuleks ometi meil, mõistusega olevustel, nagu meie end armastame nimetada, tõsiselt parandada ! Kuidas seda teha ? Mitte nii, et tuleb lahkuda oma kutsetöost ja minna rahva hulka - massidesse, saada nende sarnasteks. Nii ei suuda me midagi parandada: üksik kaob massisse. Tuleb tõmmata rahvas enda poole, organiseerida masse, õpetada ja juhatada neid."[3]

Paljude tolle aja noorte hulgas olid levinud narodnike ja Lev Tolstoi vaated, et tuleb minna rahva

---

1 "Hommik" 5.jaan.1907, nr.10.

2 Sealsamas.

3 A. L i n d i mälestused.EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.2-3.

hulka, elada lihtrahva sarnaselt, töötada nendega koos, et niiviisi uuendada ühiskonda. Selliste vaadete vastu oligi sihitud J.Anveldi mõtteavaldus.

Toilas töötades õppis J. Anvelt iseseisvalt edasi ja sooritas 1907.a. kevadel, 12.aprillist 30.maini, Peterburi II gümnaasiumi juures eksternina küpsuseksamid. 5.juunil 1907 sai ta kätte gümnaasiumi lõputunnistuse.[1] Küpsuseksamid sooritas J. Anvelt koos J. Depmaniga, kes varustas J. Anvelti ka tarvisminevate õpikutega.[2] 3.augustil 1907.aastal kirjutas J.Anvelt avalduse, milles palus end vastu võtta Peterburi ülikooli õigusteaduskonda.[3] Sel puhul märkis J.Anvelt hiljem oma elulookirjelduses, et advokatuur ei köitnud teda. Ta tahtis laiendada oma silmaringi, et suurema eduga pühenduda revolutsioonilisele tööle.[4] Juuru vallavalitsus andis 31.aug. 1907.a. J. Anveldile käitumistunnistuse, milles märgitakse, et Jaan Anvelt on usaldatav inimene, kohtu ja juurdluse all pole olnud, midagi hukkamõistetavat pole tema juures märgatud. Tema käitumine on laitmatu. Tunnistusele on alla kirju-

---

1 Leningradi Oblasti Riiklik Ajalooarhiiv (LORAA), f.14, nim.3, sü.49 537, l.6-7.

2 J. D e p m a n i mälestused.EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.31.

3 LORAA, f.14, nim.3, sü.49 537, l.5.

4 A. P ä s s , Jaan Anvelt (75.sünni-aastapäeva puhul), "Õhtuleht" 18.apr.1959, nr.92.

tanud vallavanem P. Suits ja kirjutaja B.Hanson.[1]

J. Anveldi Toila perioodist kokkuvõtteid tehes, tuleb märkida, et kogu tema pedagoogiline ja ühiskondlik tegevus oli allutatud poliitilise propaganda teostamisele. J. Anveldi tööl oli ka märkimisväärseid tulemusi. Tema Toila noorte aktiivist ja kooliõpilastest võrsusid hiljem mitmed aktiivsed bolševikud, nagu Voldemar Puss, E. Linnamaa, Daniel Blau jt. R.Majaka iseloomustuse järgi oli D. Blau "... üks neist vähestest noortest eesti haritlastest, kes enne Oktoobrirevolutsiooni bolševike partei mõtted omaks võttis ja nende elluviimise eest võitlusesse astus ning ka lõpuni neile truuks jäi..."[2] Oktoobrirevolutsiooni päevil oli D. Blau alles 21-aastane. Hiljem tegutses D. Blau kaks aastakümmet juhtivatel kohtadel Punaarmees. 1938.a. langes ta Stalini isiku kultuse ohvriks. Võib kindlalt öelda, et D. Blau kujunemisel väljapaistvaks töörahva huvide eest võitlejaks oli teeneid ka J.Anveldil, kes kasvatas koolis lapsi ateistlikus ja ekspluateerijatevastases vaimus. Peale selle avaldas J. Anveldi poolt Toilas tehtav revolutsiooniline selgitustöö mõju ka kasvatustööle perekondades. Peterburiski olles ei katkestanud J.Anvelt sidemeid oma endiste

---

1 LORAA, f.14, nim.3, sü,49 537, l.9.

2 R. M a j a k, Võitleja, "Rahva Hääl" 10.juulil 1963, nr.161.

õpilaste ja teiste külanoortega, oli mitmega neist kirjavahetuses ja saatis noortele raamatuid enesetäienduseks.

Peatükis vaatluse all olnud ajavahemikul algas ka J. Anveldi kirjanduslik tegevus. Viimane oli J.Anveldi juures tihedalt läbi põimunud osavõtuga ühiskondlikust elust. Esimesed kirjanduslikud katsetused ilmusid J. Anveldil "Äratajas" J.Hulmu pseudonüümi all 1901.aastal. Hiljem oli J. Anvelt "Postimehe","Linda", "Hommiku" ja "Sõnumite" kaastööline.

Perekonnaleht "Linda" ilmus Tartus igal neljapäeval. Selles avaldati eesti autorite, nagu.A.Kitzbergi, M. Metsanurga, J.Tamme, E.Enno, G. Suitsu jt. loomingut, tõlkeid selliste välisautorite, nagu M. Twaini, A.Kivi, Jerome K. Jerome'i jt. töödest. Ühes 1904. aasta numbris on avaldamist leidnud Maksim Gorki "Tormikotkas" (tollal pealkirjastatud "Marulind"). Kuigi "Linda" allus rangele tsensuurile, sai see tõlge ilmuda, kuna M. Gorki oli siin kutse revolutsioonile peitnud ridade vahele. Peale ilukirjanduslike tööde avaldati "Linda" veergudel fotosid Vene ja välisriikide tähtsamatest riigitegelastest, populaateaduslikke artikleid jne. Näiteks on ühes 1904.a. novembrinumbris ära toodud J.Depmani populaateaduslik kirjutus pealkirja all "Ameerika 2000 aastat enne Kolumbust üles leitud".

Seni väljaselgitatud andmeil hakkas J. Anvelt "Lindale" kaastööd tegema 1903.aasta lõpul J.Hulmu pseudonüümi all. Tema esimesed jutustused trükki ei pääsenud. Nii on "Lindas" nr.5 1904.a. 5.veebruarist kirjavastustes öeldud:"Hulmu. "Uus aasta" ei ilmu. Mõte ei ole välja töötatud ja jääb nagu õhku rippuma."[1]

Esimeseks avaldatud jutustuseks on aga "Lindas" "Labane lookene lapsepõlvest"[2] (ilmus 1904.a. veebruari-märtsinumbrites). Selles maalib ta realistliku pildi möödunud sajandi lõpu külaelust. Jutustuse aluseks on võetud enam-vähem tõsielulised sündmused. Inimesi ja olukordi on kirjeldatud nii, nagu nad autorile varases lapsepõlves mällu sööbisid. Mõned jutustuses leiduvad talunimed on sarnased Oorgu talunimedega (Peedi, Tõnni).

Teine Jaan Hulmu pseudonüümi all ilmunud jutustus kannab pealkirja "Aasta jooksul".[3] Mahult on see lühem kui "Labane lookene lapsepõlvest". Autor näitab, millised muudatused toimusid Türnapuu talu pererahva elus ühe aasta jooksul. Rõõmu ja rahulolu asemele tuli siia aasta pärast mure ja kurbus, mida põhjustas asjaolu, et peretütar Anna langes naabertalu perepoja Juhani võrgutuste ohvriks, kusjuures võrgutaja ei

---

1 "Linda" nr.5, 5.veebruaril 1904.

2 E e s s a a r e Aadu, Labane lookene lapsepõlvest, Jutustusi, Tallinn 1957, lk.3-24.

3 Jaan H u l m u, Aasta jooksul, "Linda" nr.38, 23.sept. 1904, lk.755-758.

tundnud ei Anna ega lapse vastu mingit huvi.

Need olid J. Anveldi esimesed ilukirjanduslikud katsetused. Siinjuures on kohane märkida, et pseudonüümiga Eessaare Aadu tuli J. Anvelt kirjandusse 1916/1917.aasta talvel. Siis ilmusid talt jutustused "Räästaalused" ja "Alasti". Edaspidi avaldaski J. Anvelt oma ilukirjanduslikud tööd Eessaare Aadu pseudonüümi all. See pseudonüüm osutus üsna hästi varjavaks. Isegi ajalehes "Kiir", mille peatoimetajaks oli J. Anvelt, ilmus 1.aprillil 1917.a. arvustus, mille autor Johannes Mägi kirjutas ilmse siirusega :"Eessaare Aadu on varjunimi. Isik, kes selle taga peitub, ei ole nende ridade kirjutajale mitte teada."[1] J. Kippar meenutab aga, et temal polnud 1917.aastal ilmunud jutustuse "Alasti" järgi kuigi raske ära tunda, et Eessaare Aadu pseudonüümi taga peitub J. Anvelt, kuna jutustuse mitme tegelase prototüübid pärinesid Toilast. Ka oli J. Anveldi stiil J. Kipparile kauaaegsest kirjavahetusest ja ajaleheartiklitest hästi tuntud.[2] Üldiselt ei teatud Eestis aga veel kolmekümnendail aastailgi Eessaare Aadu tõelist nime, olgugi, et kirjanduslikes ringkondades oletati, nagu võiks selle pseudonüümi

---

1 N. A n d r e s e n, Eessaare Aadu vastuvõtt omaaegses arvustuses, "Keel ja Kirjandus" nr.11, november 1959.

2 J. K i p p a r, Kooli tuli uus õpetaja..., "Rahva Hääl" 26.märtsil 1964, nr.73.

taga seista J. Anvelt.

Kokkuvõttes võib öelda, et aastad 1900-1907 etendasid J. Anveldi elus tähtsat osa. Lihtsast maapoisist sirgus aktiivne ühiskonnategelane, kes tegi kõik selleks, et viia revolutsioonilisi ideid massidesse. Sel perioodil algas ka J. Anveldi ajakirjanduslik ja kirjanduslik tegevus. See oli J. Anveldile esimeste praktiliste kogemuste omandamise ajajärk. Kuigi teoreetilisi teadmisi oli J. Anvelt jõudnud omandada veel pinnapealselt, sai talle selgeks, et ainuõiged on bolševistlikud ideed. Käsitletud periood, eriti aastad 1905-1907, valmistas ette J. Anveldi astumise 1907.a. sügisel VSDTP üliõpilasorganisatsiooni liikmeks, tema kindla liitumise bolševikega.

III p e a t ü k k

JAAN ANVELT KÕRGEMAT HARIDUST OMANDAMAS

(aastad 1907 - 1912)

Koos J. Anveldiga siirdus 1907.a. sügisel Peterburi ülikooli terve rida eesti rahvusest noori. Nende seas oli ka J. Depman, kes hakkas õppima matemaatikat. J. Depman kirjutab oma mälestustes, et ta elas üliõpilaspäevil J.Anveldiga ühes toas Peterburi poolel Grjaznaja tänaval.[1] Suurem osa ülikooli astunud eestlasi oli paar kuud varem istunud alles koolipingis. Kuid oli selliseidki nagu J.Anvelt ja J.Depman, kellel olid juba mõned aastad õpetajaametit ning ühiskondlikku tegevust seljataga. Pärast 1905.a. revolutsiooniliste sündmuste ajal aset leidnud ühiskondliku aktiivsuse üldist tõusu oli loomulik uute üliõpilaste tung ülikooliski ühiskondlikust elust osa võtta.

Varsti pärast ülikooli astumist, 1907.a.oktoobris võeti J.Anvelt vastu VSDTP üliõpilasorganisatsiooni liikmeks.[2] Ta liitus kindlalt bolševikega. Sellest ajast peale sai J. Anveldist elukutseline revolutsio-

---

1 J. D e p m a n, Mälestuskilde Viktor Kingissepast, "Looming" nr.3,märts 1963, lk.431.

2 Jaan Anvelt (1884-1937), "Revolutsiooni lipukandjad."I , Tallinn 1962, lk.23.

näär, bolševik, kelle jaoks võitlus sotsialistliku revolutsiooni võidu eest Venemaal, sealhulgas eesti töörahva vabastamise eest sotsiaalsest ja rahvuslikust rõhumisest, sai kogu elu eesmärgiks.

Algul püüdis J.Anvelt koos töötada ka eesti menševikega. 27.septembril 1907.a. esitas ta ülikooli rektorile avalduse, milles palus luba astuda seadusliku abiellu neiu Alma-Rosalie Ostraga.[1] Järgmisel päeval andis rektor selleks loa.[2] Abiellumine Ostraga, ühe parempoolse sotsiaaldemokraadiga oli täiesti fiktiivne ja toimus poliitilistel kaalutlustel, et A.Ostra võiks jääda politsei poolt puutumatuks.[3]

Kaotanud revolutsiooni lüüasaamise ja reaktsiooni pealetungi olukorras usu uue revolutsiooni võimalikkusse, muutusid menševikud renegaatideks ja hakkasid tegema kihutustööd bolševike põhiliste seisukohtade vastu. Vene mõttekaaslaste eeskujul astusid eesti menševikud välja põranda-aluste organisatsioonide olemasolu vastu, pooldades seega proletariaadi revolutsioonilise partei likvideerimist. Nende seas oli ka Alma-Rosalie Ostra.

Nähes, et menševikega pole bolševistlikelt seisukohtadelt mingisugune koostöö võimalik, hakkas J.Anvelt peagi nende positsioone teravalt kritiseerima.

---

1 LORAA, f.14, nim.3, sü.49 537, l.51.
2 Sealsamas, l.52.
3 J. D e p m a n i mälestused.EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.11.

Kuna J. Anveldi majanduslik olukord oli raske, palus ta 1908.aastal ülikooli juhtkonda, et teda vabastataks õppemaksust. J. Anveldi palve rahuldatigi ja 1908.a. sügissemestri, 1909. ning 1910.aasta eest ei tulnud tal õppemaksu tasuda.[1]

Alalist majanduslikku puudust kannatades tuli J. Anveldil ülikoolis õppides end ülal pidada tundide andmise ja muu tööga. Ülikoolis õppimise perioodi kohta kirjutas J. Anvelt ise järgmist: "Halbade majanduslike tingimuste tõttu oli tervis väga vilets. Õppisin korratult, vahel väljaspool Peterburi asudes."[2]

Hoolimata halvast tervislikust seisundist tegutses J. Anvelt aastail 1907-1912 edukalt legaalsetes seltsides ja salajastes marksistlikes ringides. Suure poliitilise tähtsuse omandas tema kirjastuslik tegevus. Allpool võetaksegi vaatluse alla need J.Anveldi tegevusalad.

1. Jaan Anveldi esinemised legaalsetes seltsides ja tema tegevus marksistlike ringide loomisel

1907.a. sügisel Peterburi ülikooli vastu võetud eesti noored said peagi teada Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi (PEÜS) olemasolust, mille ametlik nimetus

---

1 LORAA, f.14, nim.3, sü.49 537, l.3.

2 EKPA, f. 25, nim.2, sü.132, l.6.

ülikooli juures oli Eesti Maiskond. Samuti kuulsid nad mõnest vanemast eesti üliõpilasest, kes nimetatud seltsi tööst innukalt osa võttis. PEÜS-i väljapaistvaks liikmeks oli idakeelte teaduskonna üliõpilane Jaan Räppo. kes pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu töötas Ukrainas mitmel juhtival kohal, viimaks hariduskomissari asetäitjana. 1906.a. sügisel oli Peterburi ülikooli astunud V. Kingissepp. Ka temaga sai J. Anvelt ühise tegevuse kaudu PEÜS-is peagi tuttavaks.

Uutel üliõpilastel polnud raske PEÜS-i juhtimist enda kätte võtta, kuna enamik endisi liikmeid suhtus seltsi tegevusse õige passiivselt. PEÜS-i taaselustamise hingeks sai J. Anvelt.[1] Seltsi uue juhatuse valimisel taheti J. Anvelti esimeheks määrata, kuid ta ütles sellest kindlalt ära, pidades end kirjatoimetaja kohale vajalikumaks. Ka J. Depman ei võtnud pakutud esimehekohta vastu. Tema nõustus täitma kassahoidja kohuseid.[2] PEÜS-i esimeheks sai menševik A.Rei. Uue juhatuse organiseerimistöö tagajärjel kasvas seltsi liikmete arv mõne kuuga paarikümnelt sajale.

Üheks PEÜS-i tegevusvormiks oli rahvalike kõneõhtute korraldamine laupäeviti Peterburi eesti kiriku-

---

1 J. D e p m a n i mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.38.

2 J. D e p m a n, Mälestuskilde Viktor Kingissepast, "Looming" nr.3, märts 1963, lk.431.

kooli saalis, kuhu alati kogunes rohkesti suures linnas laialipaisatud eestlasi. Neil õhtuil kavas olnud populaarteaduslikes ja teaduslikes ettekannetes kritiseerisid PEÜS-i liikmed tsaarivalitsust ja kodanlikku maailmavaadet. J. Depman mäletab, et näiteks ühel kõneõhtul oli V. Kingissepp unenägudest rääkinud. J. Anvelt oli esinenud kõnega tarbijate ühisustest ja koos J. Depmaniga paljastanud kodanliku spordiliikumise puudusi.[1]

J. Anvelt hindas eriti kõrgelt teravakeelseid kõnemehi, kes tolleaegseid laialttuntud kodanlikke tegelasi avalikel koosolekuil osavalt kritiseerisid. Nii kuulus tema lugupidamine Nikolai Krõlenkole, kes 1917.aasta novembris nimetati Rahvakomissaride Nõukogu poolt sõjaväe ülemjuhatajaks, hiljem oli aga pikka aega Nõukogude valitsuse ülemprokurör ja kohtu rahvakomissar, kuni ta 1938.aastal Stalini isiku kultuse tagajärgede ohvriks langes.[2] Oskustega oraatorid said J. Anveldile eeskujuks.

Tundes end marksismi teoorias veel nõrgana, jätkas ta suure hoolega selle uurimist ja võttis ühtlasi aktiivselt osa parteitööst üliõpilaste seas, veelgi rohkem aga väljaspool ülikooli. Koos oma mõttekaaslas-

---

1 J. D e p m a n, Mälestuskilde Viktor Kingissepast, "Looming" nr.3, märts 1963, lk.431.

2 Sealsamas.

tega organiseeris J. Anvelt mitmesugustele seltsidele korjanduste tegemise ettekäändel tööliskoosolekuid, kus arutati aktuaalseid poliitilisi küsimusi, mis soodustasid tööliste teadlikkuse kasvu.[1] Piiteris töötanud eesti tööliste legaalsetest seltsidest, kus J. Anvelt tegutses, võib nimetada Peterburi Tööliste Abiandmise Seltsi, karskuseltsi "Ustavus" jt.[2]

Reaktsiooniaastail oli sotsiaaldemokraatlik parteiorganisatsioon Eestis võrdlemisi nõrk, üle-eestimaalist parteikeskust ei olnud, töötasid vaid üksikud parteiorganisatsioonid suuremates tööstuskeskustes ja needki ebaregulaarselt, sest sandarmid rüüstasid organisatsioone järjekindlalt. Hoolimata organisatsioonilisest nõrkusest, jäädes ustavaks marksismile-leninismile, astusid Eesti bolševikud välja menševike-likvidaatorite ja otzovistide oportunistliku taktika vastu. Bolševikud olid veendunud selles, et lähemail aastail algab uus revolutsiooniline tõus. Neile oli selge, et kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ülesanded jäid lahendamata ja et selleks on vaja koguda jõude ning valmistada rahvahulki ette. Eriti suur tähtsus Eesti bolševikele oli 1907. a. veebruaris toimunud Terijoe konverentsil, mille otsused määrasid

---

1 G. L u k i n, Töölisliikumine Eestis Stolõpini reaktsiooni ja uue revolutsioonilise tõusu aastail, Tallinn 1960, lk. 70.

2 R. M a j a k, Tulihingeline eesti revolutsionäär, "Eesti Kommunist" nr. 3, 1964, lk. 8.

kindlaks menševismi vastu võitlemise ülesanded ja taktika.[1]

Vaatamata menševike desorganiseerivale tegevusele oli Eesti bolševikel Terijoe konverentsi järgsel perioodil tunduvaid saavutusi nii organisatsioonilises kui ka propagandistlikus tegevuses. Tähtis koht selles oli sidemeil Peterburi parteiorganisatsiooniga.

Peterburis ja selle ümbruses elas tol ajal kümneid tuhandeid eestlasi, peamiselt tööstustöölisi. Peterburi eesti sotsiaaldemokraatlik organisatsioon, nn. eesti rajoon, koosnes täielikult bolševikest.[2] Bolševistlike organisatsioonide tugevdamiseks Tallinnas ja teistes Eesti keskustes saatis ta sinna oma paremaid propagandiste ja agitaatoreid ning rohkesti marksistlikku kirjandust.

Propagandistide hulgas, keda Peterburi parteiorganisatsioon Eestisse saatis, olid ka üliõpilased V.Kingissepp ja J. Anvelt. Levitades Peterburi proletariaadi ja üliõpilaste seas marksismi ideid, kujunesid V. Kingissepp ja J. Anvelt kindlaiks ja töölisklassile piiritult ustavaiks bolševikeks. Oma sagedasi sõite Eestisse, mida nad võtsid ette PEÜS-i ja VSDTP Peterburi organisatsiooni ülesandel, kasutasid nad sidemete tugevdamiseks VSDTP Tallinna Komiteega, tuues sa-

---

1 Eesti NSV ajalugu. II köide, Tallinn 1963, lk.468.

2 V.I. L e n i n, Reorganiseerimine ja lõhe likvideerimine Peterburis, Teosed,12.kd.,Tallinn 1953, lk.365.

muti kaasa parteilist kirjandust.

1908.a. alguses tegutses J.Anvelt Mahtras, kus ta organiseeris illegaalse sotsiaaldemokraatide grupi.[1] Sama aasta suvel käis ta mitmel pool Eestis. Paides moodustati tol ajal J. Anveldi initsiatiivil noorte sotsiaaldemokraatlik rühm.[2]

Peale selle on säilinud kirjalikud teated J.Anveldi esinemisest Paide karskusseltsi uute ruumide avamisl 13.(vana kalendri järgi) juulil 1908.a. Eesti pastorid eesotsas V. Reimaniga olid leidnud karskusliikumises endale soodsa tegevuspõllu ja toetasid seda igati. Tegelikult propageerisid nad "kasinust ja kainust" rahva hulgas selleks, et kasvatada kurnajatele kuulekaid tööorje ning kasutada karskusliikumist kodanliku rahvustervikluse idee levitamiseks. Juhtivatel kohtadel oli kõigis karskusseltsides jõukas element.

Karskusseltside peamiseks nõudmiseks oli kõrtside sulgemine, alkohoolsete jookide müümise keelamine laatade ajal jne. Kuid neist nõudmistest ei leidnud enamik rahuldamist. Riigi viinamonopoli kehtestamisega Eestis 1900.aastal vähenes esialgu kõrtside arv, kuid mõne aasta pärast hakkas nende arv jälle suure-

---

1 R. M a j a k, Tulihingeline eesti revolutsionäär, "Eesti Kommunist" nr.3, 1964, lk.8.

2 Sealsamas.

nema. Karskusseltsides tegeldi järjest rohkem kultuuriliste üritustega. Kodanlikud tegelased jälgisid hoolega, et karskusseltsidesse ei tungiks revolutsioonilised meeleolud. Kuni esimese kodanlik-demokraatliku revolutsioonini õnnestuski neil karskusliikumist töörahva klassivõitlusest isoleerida. Revolutsiooni ajal ja pärast seda said kodanlikud karskustegelased bolševike terava kriitika osaliseks.

Ülalnimetatud peoõhtul esines J. Anvelt ettekandega teemal "Karskuseliikumisest Eestis". Üle tunni kestnud esinemises kritiseeris J. Anvelt julgelt kodanliku karskusliikumise eesmärkide piiratust. Ta ütles, et senised karskustegelased on ainult umbrohu ~~tu~~ (s.t. alkoholi) latvu kärpinud, aga juured terveks jätnud. Juured saab hävitada vaid siis, kui:

1) karskusseltsid hakkaksid oma tegevust arendama selles suunas, et muuta kehtivaid ühiskondlikke olusid, et saabuks aeg, mil enam armetuid ja vaeseid ei oleks, keda viletsus jooma sunnib, ega ka selliseid rikkaid, kellel pole vaja töötada ja keda rikkus priiskama ajab;

2) alkoholi keeluseadus kehtestatakse ja hariduse saamine laiadele massidele kättesaadavamaks tehakse. Need kaks nõuet oli karskusliikumise ette seadnud juba varem H. Pöögelmann, kuid J.Anveldi esinemisest ilmneb, et kodanlus püüdis teha kõik selleks,

et proletariaadil ei läheks korda karskusliikumise eesmärke laiendada. J. Anveldi lõppjäreldus oli, et karskusseltsid oma piiratud eesmärkidega ei suuda võidelda alkoholi vastu. Kuid siiski pole neid vaja likvideerida, sest karskusseltsid on üks moodus, mille abil laiu masse juba valitsevates tingimustes ühiskondlikku tegevusse kaasa tõmmata.[1]

1908. nagu ka 1909.aasta suvel viibis J.Anvelt pikemat aega Toilas, kus ta andis tunde iseseisvalt edasiõppijaile. Tema juhatusel alustas siin 1908.aastal tööd illegaalne sotsiaaldemokraatlik ring, kuhu kuulus 8-10 liiget. J. Kippar kirjutab, et ringi asutamiskoosolek oli ühel sumedal laupäeva hilisõhtul 1908.aasta juunis Toila lähedal asetsenud Rudolf Linnamaa veskimajas. Pärast ringi tegevuskava ja eesmärkide selgitamist esines J. Anvelt seal referaadiga "Töö ja kapital".[2]

"Edaspidi käis ring koos kord nädalas ühe poollagunenud suvila pööningukambris," meenutab J.Kippar. "Mäletan hämaraid suveõhtuid, mil pärast päevatööd, hing konspiratsioonipõnevusest tulvil, sinna hiilisime. Aktiivsemateks ringi liikmeteks olid Voldemar Puss, Liisi ja Tiido Linnamaa, Aleksander Kippar ja

---

1 "Meie Kodumaa" 21.juulil (3.aug.) 1908,nr.65.

2 J. K i p p a r, Kooli tuli uus õpetaja..., "Rahva Hääl" 26.märtsil 1964, nr.73.

Aliide Kreisman.

Anveldi soovitusel loetud kirjanduse alusel ja tema referaatide põhjal tutvusime marksistliku poliitökonoomia põhialustega, vestlesime poliitilistel ja majandusteemadel ning tegime individuaalset selgitustööd kohalike tööliste hulgas."[1]

Olles vahepal Jõhvi ministeeriumikooli edasi õppima läinud, organiseeris J. Kippar seal vanemate klasside õpilaste hulgas lugemisringi. Kirjandust ringile saatis J. Anvelt Peterburist. Vahel said ringi liikmed ka lendlehti ja mõned numbrid ~~Hans Pöögelmanni toimetusel~~ Ameerikas ilmunud ajalehte "Uus Ilm".

1909.aasta talvel saatis J. Anvelt J.Kipparile levitamiseks paarsada PEÜS-i kalendrit "Külvaja", mis J.Kippari hinnangu järgi "... oma asjalike artiklite ja huvitavate statistiliste andmetega oli üsna progressiivne väljaanne."[2] J. Kippar toimetas neid kalendreid ka Toila ja Jõhvi vürtspoodnikele müügiks. Ta kirjutab selle kohta:"Küll need (s.t. vürtspoodnikud - V.S.) kirusid, kui leidsid J.Anveldi artikli "Tarvitaja ja vaheltkaupleja", milles ta karmilt kritiseeris erakaupmehi nende saagiahnuse ja ostjate petmise eest ning soovitas nende asemel kooperatiivkaubandust."[3]

---

1 J. K i p p a r, Kooli tuli uus õpetaja..., "Rahva Hääl" 26.märtsil 1964, nr.73.

2 Sealsamas.

3 Sealsamas.

J.Anveldil oli suuri teeneid Toila ja selle ümbruskonna tolleaegsete elanike keskel marksistlike ideede levitamisel, mille tulemused avaldusid veel aastaid hiljemgi.[1]

1910.a. tegi J.Anvelt parteilist selgitustööd Tallinnas Ja Kuressaares (praeguses Kingissepas).[2] Pärast Peterburi ülikoolist väljaheitmist 1911.a. jaanuaris elas J.Anvelt mõned kuud Tallinnas politsei salajase järelevalve all. 1911.aasta 1.mai eel lahkus ta sealt areteerimisohu tõttu.[3] Ta varjas end Pirital ja hiljem maal. Rahvahariduse ministeerium lubas 6.juunil 1911.a. sooritada J.Anveldil ülikooli lõpueksamid eksternina.[4] Ülikooli lõpetamiseks oli aga vaja saada veel poliitilise ustavuse tunnistust. 1911.a. sügisel kirjutas J.Anvelt end Pihkvas kellegi Võrumaa mehe juurde sisse, tegelikult läks aga

---

1 Selle kohta järgmine fakt. Kui Toila kehvik Tiido Linnamaa läks 1919.aastal oma õe-poliitvangi vabastamist taotlema, käratas kodanlik siseminister Hellat talle kurjalt: "See Toila on nii suur punaste pesa, et oleks paras talle tuli otsa panna, kui tuul maa poolt!" J.Kippar, Kooli tuli uus õpetaja..., "Rahva Hääl" 26.märtsist 1964, nr.73.

2 R. M a j a k, Tulihingeline eesti revolutsionäär, "Eesti Kommunist" nr.3, 1964, lk.8.

3 J.Anveldi tegevust Tallinnas käsitletakse põhjalikumalt käesoleva peatüki teises alapeatükis.

4 LORAA, f.14, nim.3, sü.49 537, l.4.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

elama Helsingi. Kas siit või sealt lootis ta vastava tunnistuse hankida.[1] Helsingis täiendas J. Anvelt sealsetes raamatukogudes töötades oma teadmisi ja võttis aktiivselt osa Helsingi eesti sotsiaaldemokraatide organisatsiooni tööst. Ta oli Helsingis tegutsenud Eesti Heategevas Seltsis vene keele lektoriks. J.Anveldi tulekuga Eesti Heategevasse Seltsi toimusid ka seltsi ruumide kujunduses muudatused. Seintele ilmusid Marxi-Engelsi portreed jne.[2]

J. Anvelt lõi tihedad sidemed Soomes elanud eesti töölistega, kes hiljem, kui ta hakkas Narvas "Kiirt" välja andma, aitasid igati kaasa bolševistliku töölisajalehe ilmumisele ja levitamisele.

Aastail 1907-1912 tegi J.Anvelt ära suure töö bolševistlike ideede levitamisel laiades massides, kasutades selleks nii legaalseid seltse kui ka põrandaaluseid marksistlikke ringe. Kuigi viimastest osavõtjate arv oli väike, jõudsid J.Anveldi poolt seal propageeritud revolutsioonilised mõtted ringide liikmeskonna vahendusel paljudeni. J.Anveldi tegevus on seda hinnatavam, et Venemaal märatses tollal reaktsioon, mis raskendas tunduvalt revolutsioonilise selgitustöö teostamist.

---

1 EKPA, f. 25, nim.2, sü.132, l.6.
2 H. M o o s b e r g, Eesti ja Soome töörahva suhetest XX sajandi algul (1900-1918), "Skandinaavia kogumik" V, Tallinn 1962, lk.156.

2. Jaan Anveldi kirjastuslik tegevus.

Paralleelselt esinemistega legaalsetes seltsides ja salajastes marksistlikes ringides kulges J.Anveldi kirjanduslik tegevus, tsarismi- ja kodanlusevastaste ideede viimine rahva sekka trükisõna abil. J.Anvelti võib täie õigusega nimetada PEÜS-i kirjastusliku tegevuse algatajaks. J.Anvelt ja J.Depman olid seltsi väljaannete sagedasemad toimetajad, peale selle ilmus neilt toimetiste veergudel rida artikleid.

PEÜS-i toimetiste väljaandmisele asumine oli tollal hulljulge samm, kuna üliõpilastel puudusid nii materiaalsed vahendid kui ka kirjastamisalased kogemused. Tsensuuritingimused olid reaktsiooni pealetungi olukorras rasked.

PEÜS-i esimeseks väljaandeks oli 1908.aastal J.Anveldi toimetatud "Ääsi tules" I, millele järgnesid J. Depmani raamat "Ilmutus kõues ja tormis", sisukas kalender "Külvaja" 1910.aastaks jt.[1] PEÜS-i toimetised ilmusid kõigist raskustest hoolimata küllalt sageli. Kui 1910.aasta "Külvaja" kandis toimetistena numbrit kolm, siis 1911.aastaks välja antud "Uue Külvaja" vastav number oli juba üheksateist.

Kogumikus "Ääsi tules "I ja II (viimane ilmus trükist 1910.aastal) leidsid avaldamist ka eesti menševike,

---

1 R. V a l l n e r, Lahkuminekud meie üliõpilaste seas, "Päevaleht" 12.(25.)jaan.1910,nr.8.

nagu A.Rei, O.Sternbecki ja M.Köstneri kirjutised. See ei olnud aga eesti üliõpilaste-bolševike poolt menševike seisukohtadega leppimine, see ei tähendanud koostööd ideoloogia valdkonnas. Üliõpilased-bolševikud püüdsid PEÜS-i, legaalset organisatsiooni, kuhu oli koondunud arvukalt ka menševikke, kasutada ära marksistlike ideede levitamiseks rahva seas. Seetõttu leidsidki aset faktid, et PEÜS-is tegutsesid kõnemeestena nii menševikud kui bolševikud, et seltsi toimetistes ilmus artikleid sotsiaaldemokraatia mõlemalt voolult. Tuleb aga kohe märkida, et nii PEÜS-i liikmed-bolševikud kui ka teised bolševike partei eesti rahvusest liikmed kritiseerisid oskuslikult kodanluse kaitsmisele asunud menševike seisukohti.

Esimedes marksismi "kaitsjana" kogumikus "Ääsi tules" II ära toodud artiklis "Vene reaktsioon"[1] eitas A.Rei ühiskonna arenemise seaduste tunnetamise võimalust ja astus välja proletariaadi hegemoonia idee vastu kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis. Ta ei hakanud isegi reaktsiooniaastail väitmast, et kodanlus on revolutsiooniline klass.

A.Rei ülalnimetatud artiklile andis kriitika H.Pöögelmann, kes 1911.aastal J.Lilienbachi kirjastamisel ilmunud kogumikus "Mõtted" II naeris välja A. Rei

---

1 A. R e i, Vene reaktsioon, "Ääsi tules" II, Peterburi 1910, lk.3-40.

püüded kodanlike parteide programmide põhjal näidata nende parteide tõelisi eesmärke. Bolševistlikelt seisukohtadelt lähtudes olid mainitud programmid demagoogilised, kuna neis räägitud streigiõiguse, sõnavabaduse jne. tegelik kasutamine proletariaadi poolt polnud mõeldav.[1]

A.Rei eitas oma artiklis 1905.-1907.a. revolutsiooni ajal toimunud proletariaadi võitlust kodanluse vastu. Ta väitis, et tööstuslik-kaubanduslik kodanlus pöördus 1905.a. sügisel tagurluse hõlma sellepärast, et ta nägi ära, et progressiivsete jõudude võit oli enam kui kahtlane, pikaleveniv poliitiline kriis oleks aga kahjustanud kodanluse majanduslikke huve. H.Pöögelmann, paljastades A.Rei seisukohti, näitas, et proletariaadi poolt esitatud nõudmised olid otseselt suunatud kapitalistliku suurkodanluse vastu. Tundes oma nõrkust proletariaadi ees, läksidki kodanlased 1905.aastal koostööle tsaarirežiimiga.[3]

Tähtis koht PEÜS-i toimetiste hulgas kuulub kalendritele "Külvaja" ja "Uus Külvaja". 1910.aasta "Külvaja" ilmumise puhul kirjutas kodanlik "Päevaleht":

""Külvaja" toob oma lisas hulgakese kirjatöösid mitmesuguste ajakohaste küsimuste üle. Ained on huvitavad ja kaunis mitmekesised. Väljatöötamine lihtne ja arusaadav, enam laiema publikumi tarvis määratud."[3]

---

1 H. P ö ö g e l m a n n, "Ääsi tules" II,"Mõtted" II, Tallinn 1911, lk.22.

2 Sealsamas, lk.23-24.

3 "Päevaleht" 25.nov.(8.dets.)1909, nr.271.

Toimetised trükiti Tallinnas Schifferi trükikojas ja nad levisid küllaltki laialdaselt. Toimetisi oli võimalik saada Peterburi, Tallinna, Tartu, Pärnu, Viljandi, Võru,Valga ja Kuressaare raamatukauplustest.

"Külvaja" andis juhtnööre selle kohta, kuidas tarbijate kooperatiive ja lugemisringe asutada, kuidas anda abi töö juures ettetulnud õnnetuste puhul. Kalendris toodi ära väljavõtteid tollal kehtinud seltside ja koosolekute seadusest ning avaldati laiadele massidele huvipakkuvaid statistilisi andmeid (näiteks Venemaa suuruse ja rahvaarvu, riigi tulude-kulude eelarve jne. kohta).

1910.aasta "Külvaja" lisas avaldatud artiklitest on tähtsamad J.Anveldi "Tarvitaja ja vaheltkaupleja", V.Kannu "Linnade omavalitsus", J.Depmani "Meie koduloomade põlvnemisest" ja Pallase "Kuritegevusest Venemaal".

"Tarvitajas ja vaheltkauplejas" annab J.Anvelt ülevaatliku pildi tarbijate kooperatiivide tekkimise põhjustest ja valgustab kooperatsiooniliikumise ajalugu. Ta peatub kaubanduse arengul nii Venemaal kui ka piiri taga. Autor analüüsib kaupmeeste osa kaasaegses ühiskonnas. Konkreetsete faktide põhjal näidatakse, kui suured on kaupmeeste kasumid ühes või teises riigis. Eredaid näiteid toob J. Anvelt selle kohta, kuidas kaupluste omanikud müüvad teadlikult võltsitud produkte, kuidas nad püüavad ükskõik milliste vahendi-

tega võimalikult suuremal määral ostjaid petta. Ta tuletab sealjuures lugejaile meelde soome anekdooti neljast kärbsest, kellest kolm võltsitud keedise, leiva ja õlle läbi surma said, kuna neljandal, kes omakaaslasi leinates endalt elu võtta tähtis, see võltsitud kärbsepaberiga korda ei läinud.[1]

Tarbijate kooperatiivide asutamise kohta kirjutab J. Anvelt, et see on katse juba praeguse ühiskonnakorra ajal kaubandus ühiskonna, s.o. tarbijate kätte võtta ja kaupmehi ühiskonna teenistusest eemale tõrjuda. Ühtlasi püüavad tarbijate kooperatiivid oma ettevõtteid avada, mis neile mitmes tööstusharus ka juba korda on läinud.[2]

Edasi peatub J. Anvelt üksikasjaliselt tarbijate kooperatiivide moodustamise ajalool. Esimene tarbijate ühisus asutati Inglismaal ja sinna kuulus algul vaid 40 liiget. 21.detsembril 1844.a. avas nimetatud ühisus oma esimese pisitillukese kaupluse, mis hiljem kasvas mitme miljoni rublalise kapitaliga ettevõtteks ja sai kõigi maade tarbijate kooperatiividele eeskujuks. Autor tõstab esile tarbijate ühisuste kiiret kasvu Soomes ja puudutab pikemalt kooperatiivide asutamist Belgias. Ta analüüsib põhjalikult ühe Belgia tarbijate kooperatiivi sisemist korraldust.

---

1 J. A n v e l t, Tarvitaja ja vaheltkaupleja, "Külvaja" lisa, Peterburi 1909, lk.5.

2 Sealsamas.

Venemaa osas märgib J. Anvelt, et siin on tarbijate kooperatiive loodud suhteliselt veel üsna vähe. Põhjusena toob ta esile Venemaa omapäraseid tingimusi. Kuna just proletariaat on olnud kooperatsiooniliikumise arendajaks, ei võinudki tarbijate kooperatiividest Venemaal enne XIX sajandi viimast veerandit juttu olla, sest siin arenesid kapitalistlikud suhted tunduvalt aeglasemalt kui Lääne-Euroopa maades. Tarbijate kooperatiivide asutamisele olid ebasoodsad ka Venemaa poliitilised tingimused. Isegi kooperatiivi põhikirja kinnitamiseks tuli kulutada palju energiat. Kooperatiivi asutamiseks oli vajalik iga kord siseasjade ministeeriumi luba. See saadi aga sageli aasta või isegi paari pärast.[1] Kooperatiivide näidispõhikiri kinnitati alles 1897.aastal. Juhul, kui loodav tarbijate ühisus võttis selle oma tegevuse aluseks, saadi nüüd asutamisluba kubernerilt.

Esimene tarvitajate ühisus asutati Venemaal 1865. aastal Riias. 60-ndate aastate kooperatiivide moodustamise eesotsas seisis intelligents. "Haritlased vaatasid kooperatiivide kui heategevate asutuste peale, millede abil nad tööliste elujärge lootsid parandada."[2] Tööliste kooperatsiooniliikumine algas XIX saj.lõpul -

---

1 J. A n v e l t, Tarvitaja ja vaheltkaupleja, "Külvaja" lisa, Peterburi 1909, lk.17-18.

2 Sealsamas, lk.18.

XX saj.algul. Enne seda, 70-ndal aastail, oli proletariaadi poolt loodud vaid üksikud tarvitajate ühisused Kesk-Venemaal.

J.Anvelt toob ära professor Ozerovi andmed, mille järgi 1909.aastal tegutses Venemaal umbes 2000 tarvitajate kooperatiivi, kuhu kuulus ümmarguselt 500 000 liiget. Tsaari-Venemaa tolleaegse 150 miljoni elaniku kohta tuleb neid arve lugeda enam kui väikesteks.[1] Eriti vähe on kooperatiive külas. Takistustena esinevad kooperatsiooniliikumise teel naturaalmajapidamise jäänused, vähene inimeste kontsentreerumine, isiklike vabaduste puudumine ja masside madal hariduslik tase.

Eesti kohta kirjutab J.Anvelt, et siingi pole tarvitajate ühisuste tegevus rohkem arenenud kui Kesk-Venemaal. Kooperatsiooniliikumine on kõige enam levinud Hiiumaal, üks suurematest ühisustest töötab Narvas.

Artikli lõpuosas peatub J.Anvelt sellel, milliseks võib kujuneda kaupmehe ja tarbija vahekord tulevikus. Ta on seisukohal, et kaubanduses hakkab peaosa etendama suurkapital.

Autor käsitleb ka kooperatsiooniliikumise tulevikku. Ta ütleb: "... pruugib ainult ühisuse liikmeteltöölistel poliitilist värvi näidata, pruugib ainult universaalmagasinidel kauplemisest üleliigne hinnakõrgendus, valekaalud ja võltsimised eemale tõrjuda,

---

1 J. A n v e l t, Tarvitaja ja vaheltkaupleja, "Külvaja" lisa, Peterburi 1909, lk.19.

kui "eraomandustondid" ja klassivahed endiseid kaasatundjaid (jõukamaid kihte, tagurlikku osa intelligentsist - V.S.) liikumisele sunnivad selga pöörama."[1]

J.Anvelt rõhutab, et kooperatsiooniliikumine pole veel klassivõitlus,ja märgib, et see liikumine on oma iseloomult äriline võitlus - võitlus kopikate pärast. Kooperatiivide liikmed tahavad kehtivat korda oma elujärje parandamiseks ära kasutada, mitte rohkem. Poliitiline olukord huvitab kooperatsiooniliikumist vaid niipalju, kuivõrd see kitsendab isiklikke vabadusi, milleta ükski ühistegevus võimalik pole.[2]

J.Anvelt paljastab oma artiklis neid kooperatsiooniliikumise tegelasi, kelle arvates tarbijate kooperatiivid olevat "rahuliku sotsialismi" algkuju, millest aja jooksul sotsialistlik kord välja kasvavat. Ta näitab veenvalt, et tarbijate kooperatiivid, asutades oma tööstusettevõtteid, ei suuda siiski kõigis tööstusharudes juhtpositsioone endale saada. Seega langeb "rahuliku sotsialismi" jutlustamiselt ära igasugune alus.

J.Anvelt pöörab artiklis tähelepanu sellele, et kooperatsiooniliikumine ei suuda kunagi haarata kõiki proletaarlasi. "Tööta tööline, kellel kindlat peatuspaika pole, paljasjalgne, kes oma kõlbelise arusaamise

---

1 J. A n v e l t, Tarvitaja ja vaheltkaupleja, "Külvaja" lisa, Peterburi 1909, lk.22.

2 Sealsamas.

poolest ühegi organisatsiooni liige ei märka olla, ei leia teed tarvitajate ühisusesse."[1] Ta näitab, et kooperatiivide rajamisele ei saa ühiskondlike probleemide hulgas omistada esmajärgulist tähtsust, kuna tarbijate kooperatiivid ei suuda isegi väikekaupmehi välja tõrjuda. Väikekaupmeeste sissetulekud ei kasva küll sellises ulatuses nagu universaalmagasinidel, kuid nemad hoiavad endal kindla pinna jalgade all sellega, et sahkerdavad viinaga, köidavad võlgadega oma poe külge päevatöölisi ja teisi korratuid maksjaid jne.

Artikli lõpul kriipsutab J.Anvelt alla, et tarbijate kooperatiivide tähtsust ei või salata. Kuid neid ei tule mitte ainult ülistada. See oleks sedasama laadi viga, kui töölised üksnes poliitilisi või üksnes majanduslikke nõudmisi silmas peaksid. Kooperatiivide eesmärk on oma liikmete ainelist seisukorda parandada. Kuid selle kõrval peab proletariaat kooperatsiooniliikumist maksimaalselt ära kasutama poliitilise võitluse pidamiseks ekspluateerijatega.[2]

"Külvaja" artiklid saavutasid rahva seas suure populaarsuse. Seetõttu tuli "Külvaja" lisas ära toodud kirjutused avaldada 1910.aastal eri raamatuna.[3]

---

1 J. A n v e l t, Tarvitaja ja vaheltkaupleja, "Külvaja" lisa, Peterburi 1909, lk.25.

2 Sealsamas, lk.26-27.

3 Killud I, Peterburi 1910.

1910.aasta lõpul koostasid PEÜS-i liikmed, nende hulgas J.Anvelt, kalendri 1911.aastaks. Kuid esialgsel kujul ei läinud korda seda välja anda. Tallinna tsensor Harry Jansen pani kalendri aresti alla. Asi tuli arutusele Peterburi ringkonnakohtus, kus J.Anvelt võttis kogu süü endale. Kalender tuli ümber teha ja see anti välja "Uue Külvaja" nime all. Edaspidi loobus PEÜS kalendrite väljaandmisest.[1]

"Uues Külvajas" ilmusid artiklid J.Anveldilt, J. Depmanilt, V.Kannult ja teistelt. Kalendris toodi ära statistilisi andmeid rahvahariduse, rahva tervishoiu, alkoholismi jne. kohta. "Uus Külvaja" jagas näpunäiteid raamatukogude, lugemistubade ja raamatukaupluste asutamiseks.

J.Anveldi kirjutus "Uues Külvajas" kannab pealkirja "Rahvakool ilma rahvata". Autor annab põhjaliku ülevaate koolioludest Eestis ja rahvale hariduse andmise osas toimunud vaidlustest. J. Anvelt kritiseerib teravalt kodanlikku poliitika- ja haridustegelast Peeter Põldu, kes hariduse kolmeks osaks jagas:

1) haridus füüsilist tööd tegeva klassi jaoks;
2) haridus korraldava ehk disponeeriva klassi (vabrikandid, tehnikud, kaupmehed jne.) jaoks;
3) haridus kõrgema klassi (teadlaste) jaoks.

---

1 J. D e p m a n i mälestused.EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis, l.4.

J.Anvelt kirjutab, et harilik kooliõpetaja ei suuda alatoitlusest ja halvast korterist verevaeses, jõuetus ja haiglases lapses, kes pealegi vaimses pimeduses üles kasvab, korratult koolis käib, tulevast "disponeeriva klassi" liiget ühelgi tingimusel ära tunda. Ta ei suuda seda sellepärast, et niisuguse lapse juures hea meelespidamine, huvi õppimise vastu ja vaimne erksus üleüldse puuduvad.[1]

Võõrkeeles alghariduse andmise kohta ütleb J. Anvelt, et see on täielik kasvatusteaduslik eksitus, lubamatu ülekohus, sest ta lapse õppimist raskendab, õppimise temale tuupimiseks teeb, niisuguse õppimise vastu lapses jälkus tekib.[2] Kuigi emakeelse õpetuse puudumine on koolitöö lubamatu raskendamine on J.Anveldi arvates siiski parem geomeetriat ja geograafiat vene keeles õppida, kui üldse mitte õppida.[3]

J.Anvelt on poiste ja tüdrukute ühise õpetamise veendunud pooldaja. "Ei ole palju suuremat kasvatuslist absurdi, kui et igale soole ise kool avatakse."[4] Tema nõuded kooliõpetajale kõlavad tänapäevalgi nõukogude kooli tingimustes aktuaalselt: "Kooliõpetaja

---

1 J. A n v e l t, Rahvakool ilma rahvata, "Uus Külvaja" lisa, Peterburi 1910, lk.65.

2 Sealsamas, lk.70.

3 Sealsamas, lk.71.

4 Sealsamas, lk.62.

ei ole mitte ainult mõjuv kui teatud tõdede ja mittetõdede pähe tuupimise juhataja, vaid peaasjalikult kui kasvataja, kui teaduslike algmõistetega tutvustaja, kui õpilaste vanem seltsimees, kui seltskonnategelane."[1]

J. Anveldi tegevust PEÜS-is võib kokkuvõttes iseloomustada A.Vallneri sõnadega:"PEÜS-is töötamise ajajärk etendas Anveldi elus suurt osa: siin kujunes tema organiseerimisvõime, vaidlustes teritas ta oma kõneosavust, täiendas oma teadmisi marksismi alalt, koondas oma ümber laiu üliõpilaste- ja töölisteringkondi, ühe sõnaga pani oma tulevasele tegevusele aluse."[2]

J.Anveldi ülikooliaastail olid üliõpilaste meeleavaldused ja koosolekud sagedasteks nähtusteks.Ühel koosolekul viibimise ajal läks politseil korda J.Anvelt areteerida. See juhtus 3.jaanuaril 1911.a. Teda süüdistati Peterburi üliõpilaste streigi organiseerimises ja peeti kolm nädalat vahi all.[3] 5.veebruaril 1911.a. andis rahvahariduse minister tsiviiltegevnõunik Kasso korralduse J.Anveldi ülikoolist välja-

---

1 J. A n v e l t, Rahvakool ilma rahvata, "Uus Külvaja" lisa, Peterburi 1910, lk.68.

2 A. V a l l n e r, Jaan Anvelt, "Klassivõitlus" nr.5/6, 1919.a., lk.9.

3 R. M a j a k, Tulihingeline eesti revolutsionäär, "Eesti Kommunist" nr.3, 1964, lk.8.

heitmiseks.[1] Pärast väljaheitmist saadeti J.Anvelt Tallinna politsei salajase järelevalve alla.

J.Anvelt oli juba varem lähedalt seotud proletaarse kirjaniku ja kirjastaja Juhan Lilienbachiga. Tallinnas viibides leppisid J.Anvelt, J.Lilienbach ja rida teisi sotsiaaldemokraate kokku legaalse töölisajalehe väljaandmise suhtes. See kavatsus jäi tookord teostamata, kuid J.Lilienbachi abiga anti 1911. a.aprillis välja marksistlik kirjanduskogumik "Meie Sõna" I, mille toimetajaks oli J.Anvelt. J.Anvelt oli ka kogumikus avaldatud artikli "Edenemise sihtjooned" autoriks.

"Meie Sõna" artiklid käsitlesid bolševistliku printsipiaalsusega töölisliikumise ees seisvaid ülesandeid. Nad sisaldasid väärtuslikke juhiseid ja nõuandeid, mis aitasid kaasa eesti tööliste poliitilise teadlikkuse kasvule. Kogumiku ilmumine oli löögiks iga liiki oportunistidele, kes olid lahti öelnud revolutsioonilistest seisukohtadest.

"Edenemise sihtjoontes" peatub J.Anvelt kapitalistlike suhete kujunemisel ja arenemisel Eestis, puudutab rahvusliku kodanluse ja proletariaadiga seotud küsimusi. Keskseks probleemiks on küsimus töölisklassi osast riigi poliitilises elus, tema ülesanne-

---

1 LORAA, f.14, nim.3, sü.49 537, l.1.

test ja võitlusmeetoditest. Autor rõhutab, et töölistel "... tuleb olemasolevatesse seltsidesse sisse tungida, nende abil kätte püüda, mida maksvad olud avalikult lubavad. Ühtlasi tuleb töölistel oma häälekandja, oma nõuetele vastava kirjanduse muretsemiseks sammusid teha, mille abil võimalik on suuremate hulkade peale mõjuda."[1]

Töölisliikumine ei või kunagi mõne üksiku avaldusvormiga leppida, ta peab kasutama ära iga võimaluse oma ulatuse suurendamiseks.

"Meie Sõna" veergudel avaldatud kaastööde autoriteks olid veel H.Pöögelmann, J. Lilienbach, K.Rumor, M.Martna jt.

Kogumik trükiti Tallinnas Ehrenpreisi trükikojas. Tiraažiks oli 2100 eksemplari. Et brošüüri konfiskeerimise eest päästa, tuli rikkuda 1906.aastast kehtestatud tsensuuriseadust, mis nõudis, et neljatrükipoognalisi väljaandeid võib trükikojast ära viia alles seitse päeva pärast seadusega ettenähtud eksemplaride arvu saatmist tsensorile. J.Anveldil õnnestuski 1.aprillil 1911.a. 2035 eksemplari trükikojast välja toimetada.[2] Ülejäänud 65 eksemplari "Meie Sõna"

---

1 J. A n v e l t, Edenemise sihtjooned, "Meie Sõna"I, Tallinn 1911, lk.25.

2 Taga~~kiusa~~sikiskumise-aastatel. 1907-1916,Leningrad 1927, lk.11.

langesid politsei kätte. J.Anveldi korteris toime pandud läbiotsimise ajal said võimuorganid kätte veel 10 eksemplari.[1] J.Anvelt ise oli aga juba Tallinnast lahkunud.[2]

Tsensori poolt J.Anveldi kohta esitatud kaebuses öeldi, et Eesti tähtsamad sotsiaaldemokraadid olevat salaseltsi asutanud, mis püüdvat kehtivat korda kukutada. Et aga eeluurimine mingit salaseltsi avalikuks ei toonud, süüdistati J.Anvelti selles, et ta levitas kogumikku "Meie Sõna", mille artiklid kutsuvat maksva korra kukutamisele ja õhutavat klassivaenu.[3]

Peterburi kohtupalat lükkas 26.oktoobril 1912 süüdistuse riigikorra kukutamisele kutsumises tagasi ja mõistis J.Anveldi "... ühiskonna ühe osa teise vastu ülesässitamise eest kaheks nädalaks politsei aresti."[4] Karistuse suhtelise pehmuse põhjustas 1912. a. kevadel pärast Leena veresauna Venemaal alanud üldine revolutsioonilise liikumise tõus. Kogumik "Meie Sõna" keelati ja määrati hävitamisele. Ometi on aga temast säilinud rohkem eksemplare kui paljudest tsensori loal suures tiraažis ilmunud raamatu-

---

1 "Kiir" 2.nov.1912, nr.21.

2 J. Anveldi tegevust pärast Tallinnast lahkumist käsitleti käesoleva peatüki esimeses alapeatükis.

3 "Kiir" 21.sept. 1912, nr.15.

4 "Kiir" 2.nov. 1912, nr.21.

test. See, miks suur hulk politsei poolt keelatud ja hävitamisele määratud revolutsioonilisi väljaandeid on säilinud, seletub rahva armastuse ja poolehoiuga nende teoste vastu.

On teada ka üks J.Anveldi esinemine, kus käsitlusobjektiks said välispoliitilised probleemid. See on artikkel "Sõjajumala võimuvallast"[1], milles J.Anvelt annab lühikese ülevaate Hiinaga seotud sündmustest. Autor pöörab tähelepanu Euroopa suurriikide ja erinevate klasside seisukohtadele Hiina küsimuses.

J.Anveldi kirjastuslik tegevus aastail 1907-1911, tema artiklid mitmesugustes aktuaalsetes küsimustes olid viimaseks astmeks enne seda, kui J.Anvelt 1912. aastal asus toimetama eesti bolševike häälekandjat "Kiir". Juba 1911.aastal tõstsid bolševikud Tallinna Komitee istungitel korduvalt üles legaalse töölisajalehe väljaandmise küsimuse, kuid oportunistid A.Kastra jt., viidates tsensuuritingimuste raskusele, ajasid need katsed nurja.

Ka Narva töölised hakkasid juba 1911.a. ajalehe väljaandmise asjus eeltööd tegema. Nad alustasid kirjavahetust H.Pöögelmanni, J.Anveldi ja A.Kastraga. Narva tööliste mõte kiideti heaks. Ühtlasi leiti asjal mitu puudust olevat. Esimeseks puuduseks peeti

---

1 "Edasi" IV, Tallinn 1911, lk.45-52.

kohaküsimust. Kahtlaselt vaadati provintslikus vabrikulinnas Narvas lehe väljaandmisele. Teine suurem puudus oli see, et Narvas kavatseti nädalalehte välja andma hakata väikeses kaustas, pooles päevalehe formaadis. Ja lõpuks pidasid Tallinna seltsimehed aru selle üle, et alustada 1912.aastal lehe väljaandmist Tallinnas. Eelplaane tehti esiteks nädalalehe, siis kopikalise päevalehe ja lõpuks suure päevalehe väljaandmiseks. Narva seltsimeestele pandi ette oodata, kuni Tallinnas lehe asutamise eeltööga lõpule jõutakse.[1]

1911.aastal ei õnnestunud oportunistide vastuseisu tõttu lehe väljaandmise küsimuse positiivne lahendamine. 1912.aastal, uue revolutsioonilise tõusu olukorras, muutus bolševistlik ajaleht üha vajalikumaks. Otseseks eeskujuks eesti bolševikele sai ajalehe "Pravda" ilmumahakkamine 1912.a.mais.J.Anvelt, J.Käspert, V.Buk jt. otsustasid eesti bolševike häälekandjat välja andma Narvas, mis kuulus tollal administratiivselt Peterburi kubermangu koosseisu. Kuna sandarmitel oli küllaltki palju tegemist pealinna suurettevõtete tööliste liikumise vaoshoidmisega, siis lootsid J.Anvelt ja ta kaaslased, et võimudel

---

1 Narva "Kiir".1912-1914. J.Käsperti mälestustest, "Klassivõitlus" nr.1/2, 1919.a., lk.16.

ei jätku aega ja jõudusid kubermangu piirilinna Narva tööliste tegevusele küllaldast tähelepanu osutada. Nagu peagi selgus, olid need kaalutlused põhjendatud. 15. juunil 1912 ilmuski Narvas bolševistliku töölisajalehe "Kiir" esimene number. Algas uus etapp J. Anveldi elus.

x x x

Aastail 1907-1912 omandas J. Anvelt kõrgema juriidilise hariduse. 1912. aastal lõpetas ta Soome võimudelt saadud poliitilise ustavuse tunnistusega eksternina Peterburi ülikooli õigusteaduskonna ja asus tööle Narva vannutatud advokaadi Vassiljevi abilisena.[1] Kuid kohtupraktikaga tegeles ta võrdlemisi vähe. Kohtus ajas ta peamiselt tööliste töökonfliktide ja vigastamise asju, kaitses ringkonnakohtus "Kiire" vastutavaid toimetajaid ja võttis sõja-aastail osa üksikute ärimeeste tsiviilasjade lahendamisest. Üldiselt siiski kodanlased advokaat J. Anveldi kui "punase" poole ei pöördunud. Sõja ajal töötas J. Anvelt ka õpetajana läti sõjapõgenike koolis Narvas.[2]

Aastail 1907-1912 kujunes J. Anveldist elukutseline revolutsionäär, kes pühendus jäägitult võitlusele sotsialistliku ühiskonnakorra kehtestamise eest. Sel ajajärgul omandatud revolutsioonilise töö kogemused aitasid J. Anveldil tõusta edaspidi eesti töörahva revolutsioonilise liikumise etteotsa.

---

1 R. M a j a k, Tulihingeline eesti revolutsionäär, "Eesti Kommunist" nr. 3, 1964, lk. 9.

2 Sealsamas, lk. 10.

L ō p p k o k k u v ō t e

Ajajärk 1912.aastani, eriti üliõpilasaastad, kujundasid J.Anveldist tulihingelise bolševiku.Lihtsast maapoisist, kes leidis varakult tee ühiskondlikust elust aktiivse osavõtmise juurde, võrsus töörahva õnne eest võitleja. 1912.-1914.aastal, Narva "Kiirt" toimetades, sai J.Anveldist Eesti töölisliikumise juhtija. Esimese maailmasõja päevil seisis J.Anvelt partei Narva komitee eesotsas ja pidas tihedat sidet VSDTP Peterburi Komiteega.

Niipea kui teated Piiteris puhkenud veebruarirevolutsioonist jõudsid Narva, peeti siin J.Anveldi juhtimisel Narva bolševike koosolek, kus moodustati Narva ajutine revolutsioonikomitee. Koos V.Kingissepa, H.Pöögelmanni, I.Rabtšinski ja J.Sihveriga kuulus J.Anvelt Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise perioodil Eestimaa parteiorganisatsiooni juhtiva tuumiku hulka. Karastunud elukutseliste revolutsionääride juhtimisel võitis Eestimaa parteiorganisatsioon nii töölisklassi aktiivse toetuse kui ka eesti töörahva enamuse sümpaatia. Eesti töölisklass oli 1917.a. oktoobripäevil oma klassiteadlikkuse ja organiseerituse poolest üks eesrindlikumaid proletariaadi väesalku Venemaal.

Olles 1917.a. Tallinnas bolševistlike ajalehtede "Kiir" ja "Tööline" toimetaja, tegutses J.Anvelt aktiivselt ka Eestimaa parteiorganisatsiooni büroo ja Tallinna komitee liikmena, samuti Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu bolševike fraktsiooni juhina. Samal ajal kuulus ta Eestimaa kubermangu maanõukogus tegutseva neljaliikmelise bolševistliku fraktsiooni koosseisu. Eestimaa Sõjarevolutsiooni Komitee liikmena juhtis J.Anvelt koos V.Kingissepaga nõukogude tööd ülestõusu läbiviimisel. Ta oli delegaadiks ajaloolisel II ülevenemaalisel nõukogude kongressil, kus V.I. Lenini ettepanekul kuulutati välja kogu võimu üleminek nõukogude kätte.

Kui Eesti töörahvas sai Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusena oma elu ja saatuse, oma maa täielikuks peremeheks, oli J.Anvelt Nõukogude Eesti kõrgema riigivõimuorgani - Eestimaa Tööliste, Soldatite, Maatameeste ja Väikemaapidajate Saadikute Nõukogu Täitevkomitee esimees.

Olles sunnitud Saksa imperialistlike vägede sissetungi tagajärjel ajutiselt Eestist lahkuma, võttis J.Anvelt osa nii põrandaaluse Eestimaa parteiorganisatsiooni tegevuse taastamisest kui ka Nõukogude Venemaal asuvate eestlaste-kommunistide töö juhtimisest. Et Nõukogude valitsus vajas sotsialistliku riigi kaitseks esmajärjekorras oma relvastatud jõude, astus J.Anvelt Petrogradi sõjaväekooli. Pärast

selle lõpetamist võitles ta 1918.a. sügisel suurtükiväeüksuse komandörina Idarindel valgekaartlaste vastu.

1918.a.novembris määras Eestimaa Ajutine Revolutsioonikomitee J.Anveldi Eesti Töörahva Kommuuni esimeheks. J.Anveldil tuli juhtida Eesti tööliste ja talupoegade võitlust saksa okupantide ja nende abiga võimule tulnud eesti kodanluse vastu.

Pärast Eesti Töörahva Kommuuni likvideerimist töötas J.Anvelt Petrogradis Punaarmee komissarina. 1920.a. määrati ta Petrogradi Kaitse Nõukogu liikmeks ja hiljem Petrogradi kindlustatud rajooni sõjanõukogu liikmeks.

1921.a.augustis, kui kodusõda oli Nõukogude Venemaal võidukalt lõppenud, tuli J.Anvelt EKP Keskkomitee liikmena illegaalselt Eestisse. Töötades siin koos V.Kingissepa, O.Rästase, J.Kreuksi jt.elukutseliste revolutsionääridega uutes, kodanliku Eesti äärmiselt rasketes põrandaalustes tingimustes, aval dus eriti ilmekalt tema kui silmapaistva revolutsionääri ja bolševistliku organisaatori talent.

1922.a. maikuus tabas Eestimaa Kommunistlikku Parteid ja kogu Eesti töölisrahvast raske kaotus: kodanlusel läks korda areteerida ja mõrvata üks silmapaistvam EKP juht Viktor Kingissepp. Nüüd tuli J.Anveldil koos O.Rästase ja teistega oma õlgadele võtta ka see suur töökoorem, mida seni oli kandnud V.Kingissepp.

Aastail 1923-1924 teravnes Eestis majanduskriis, kasvas rahvahulkade rahulolematus, küpses revolutsioonniline situatsioon. Tuginedes V.I. Lenini ja III Internatsionaali juhtnööridele ning lähtudes Eestis valitsevast olukorrast, hakkas EKP Keskkomitee juba 1921.a. teisel poolel koostama programmi Töörahva Ühise Väerinde loomiseks. J.Anvelt oli üks ühise väerinde taktika väljatöötajaid ja praktikasse rakendajaid. Ühise väerinde taktika edu näitasid omavalitsuste valimiste tulemused 1923.a.sügisel. Töörahva Ühise Väerinde nimekirjad said neil valimistel mitmes tööstuskeskuses 30-40%, mõnes töölisasulas ja vallas isegi üle poole häältest.[1] Arvestades väljakujunenud olukorda, otsustas EKP Keskkomitee asuda relvastatud ülestõusu ettevalmistamisele.

Omades suuri ajakirjandusalaseid kogemusi, tegi J.Anvelt aastail 1922-1924 illegaalsete parteiväljaannete toimetamise kõrval ära ka suure töö legaalse revolutsioonilise töölisajakirjanduse väljaandmisel. Ta oli üks parimaid publitsiste, keda meie parteiline ajakirjandus kunagi on omanud.[2]

J.Anvelt oli 1924.aasta 1.detsembri ülestõusu üldjuht. Kodanlusel õnnestus ülestõus veriselt maha suruda. Paljud võitlejad langesid lahingus, veel rohkem mõrvati pärast ülestõusu. J.Anvelt oli sel raskel

---

1 R. M a j a k, Tulihingeline eesti revolutsionäär, "Eesti Kommunist" nr.3, 1964, lk.13.

2 A. L i e b m a n, Lehekülgi võitleja elust, "Rahva Hääl" 14.apr.1964, nr.89.

ajal Eestis põranda all ja korraldas siin parteiorganisatsiooni ridu. 1925.a. kevadel lahkus ta partei otsusel Eestist, kus oli ülirasketes tingimustes töötanud rohkem kui kolm ja pool aastat.

1925.aastast alates tegutses J.Anvelt Kominterni Täitevkomitees. 1926.a. määrati ta N. Žukovski nimelise Lennuväeakadeemia komissariks. Aastail 1929-1935 oli J. Anvelt NSV Liidu Tsiviilõhulaevastiku Peavalitsuse ülema asetäitja. Väljapaistvate teenete eest Nõukogude õhulaevastiku arendamisel autasustati teda Lenini ordeniga. 1935.-1937.aastani töötas J.Anvelt Kominterni Internatsionaalse Kontrollkomisjoni liikmena ja vastutava sekretärina, olles ühtlasi ÜK(b)P Moskva Komitee liige.

Vaatamata suurele ja vastutusrikkale tööle Nõukogude Liidu asutustes ja rahvusvahelise töölisliikumise alal oli J.Anvelt oma elu lõpuni tihedalt seotud Eesti töörahva revolutsioonilise võitlusega. Ta oli EKP Keskkomitee liige.

J.Anvelt oli EKP esindaja Kominternis. Ta viibis kõigil EKP konverentsidel, Keskkomitee koosolekutel ja nõupidamistel kodanlikus Eestis tehtava parteitöö kohta. Tähtsamad EKP programmi, taktikat ja organisatsiooni puudutavad otsused töötati välja ning viidi ellu J.Anveldi otsesel juhtimisel või tema aktiivsel osavõtul.

J.Anvelt avaldas ajakirjanduses palju ühiskondlik-poliitilisi artikleid ja suuremaid teoreetilisi töid. Ta oli suure eruditsiooni ja avara silmaringiga marksist-leninlane. Oma mitmekülgseid ja sügavaid teoreetilisi teadmisi, mida ta kuni elu lõpuni pidevalt täiendas, oskas ta loovalt rakendada klassivõitluse keeruliste ülesannete lahendamisel.

1934.aastal sai J.Anvelt 50-aastaseks. Juubilarile adresseeritud tervituses kirjutas EKP Keskkomitee: "Sinu teened Eestimaa enamliku organisatsiooni loomisel ja ülesehitamisel ning kogu Sinu võitlus töölisteklassi vabastamise eest ligi kolmekümne aasta vältel on revolutsionääri-enamlase parim eeskuju. Sinu väärtuslikku tööjõudu, lõppemata energiat, enamlikku kindlust hindab kõrgelt Eestimaa võitlev töörahvas. Koos Eestimaa Kommunistliku Parteiga soovib kogu Eestimaa revolutsiooniline töörahvas, et Sa veel palju aastaid juhina tema revolutsioonilise võitluse eesotsas sammuksid, kõrgel hoides proletaarse revolutsiooni läbiviimise ja sotsialistliku ühiskonna ehitamise lippu."[1]

Kahjuks aga katkes varsti J.Anveldi elutee. 1937. a.detsembri lõpul vangistati ta alusetult ja mõni aeg hiljem hukati. Jäädes viimse hingetõmbeni kindlaks leninlaseks ja partei ustavaks pojaks, uskus

---

1 "Klassivõitlus" nr.4, aprill 1934, lk.1.

J.Anvelt piiritult, et tuleb aeg, millal eesti töörahvas vabaneb kodanluse ikkest ja loob taas oma vabariigi. Ja 1940.a. juunis see aeg saabuski.

x x x

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD

I Kirjandus

1. Lenin, V.I., Reorganiseerimine ja lõhe likvideerimine Peterburis, Teosed, 12.kd.,Tallinn 1953.
2. Andresen, N., Eessaare Aadu vastuvõtt omaaegses arvustuses, "Keel ja Kirjandus" nr.11, 1959.
3. Anvelt, J., Edenemise sihtjooned, Meie Sõna.I, Tallinn 1911.
4. - " - Rahvakool ilma rahvata, Uus Külvaja, Peterburi 1910.
5. - " - Sõjajumala võimuvallast, Edasi.IV, Tallinn 1911.
6. - " - Tarvitaja ja vaheltkaupleja, Külvaja, Peterburi 1909.
7. Depman, J., Mälestuskilde Viktor Kingissepast, "Looming" nr.3, 1963.
8. Eessaare Aadu, Jutustusi, Tallinn 1957.
9. - " - - " - Peet ja Iida, "Noor Tööline" nr.4/5, 1922.
10. Eesti NSV ajalugu. II köide, Tallinn 1963.
11. Kaljumäe, V., Anveldite perekonna kodupaigas. (Mälestuskilde), "Noorte Hääl" 18. apr.1959, nr.91.
12. Kiirats, M., Tartu II Õpetajate Seminar (vene õppekeelega),"Tartu Õpetajate Seminar.1828-1928", Tartu 1929.
13. Killud. I, Peterburi 1910.

14. K i p p a r, J., Kooli tuli uus õpetaja..., "Rahva Hääl" 26.märtsil 1964, nr.73.

15. L i e b m a n, A., Lehekülgi võitleja elust, "Rahva Hääl" 14.apr.1964,nr.89.

16. L u k i n, G., Töölisliikumine Eestis Stolõpini reaktsiooni ja uue revolutsioonilise tõusu aastail, Tallinn 1960.

17. M a j a k, R., Jaan Anvelt, Revolutsiooni lipukandjad. I, Tallinn 1962.

18. - " - Tulihingeline eesti revolutsionäär, "Eesti Kommunist" nr.3, 1964.

19. - " - Võitleja, "Rahva Hääl" 10.juulil 1963, nr.161.

20. M o o s b e r g, H., Eesti ja Soome töörahva suhetest XX sajandi algul (1900-1918), "Skandinaavia kogumik". V,Tallinn 1962.

21. P ä s s , A., Jaan Anvelt (72.sünni-aastapäevaks), "Rahva Hääl" 18.apr.1956, nr.92.

22. - " - Jaan Anvelt (75.sünni-aastapäeva puhul), "Õhtuleht" 18.apr.1959, nr.92.

23. P ö ö g e l m a n n, H., "Ääsi tules II", Mõtted. II, Tallinn 1911.

24. R e i , A., Vene reaktsioon, Ääsi tules.II, Peterburi 1910.

25. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, I osa, Tallinn 1961.

II Arhiivimaterjalid

1. Depman, J., Mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis.
2. Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloo Arhiiv (EKPA), f.25, nim.2, sü.132.
3. Leningradi Oblasti Riiklik Ajaloo Arhiiv (LORAA), f.14, nim.3, sü.49 537.
4. Lint, A., Mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis.
5. Püg i, J.-E., Mälestused. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis.
6. Tagasikiskumise aastatel. 1907-1916, Leningrad 1927.

III Perioodika

1. "Hommik" 1907.
2. "Kiir" 1912.
3. "Klassivõitlus" 1919, 1934.
4. "Linda" 1904.
5. "Meie Kodumaa" 1908.
6. "Päevaleht" 1909, 1910.

Sisukord

Sissejuhatus lk.2

I peatükk

JAAN ANVELDI LAPSEPÕLV JA ÕPINGUD KÜLANING KIHELKONNAKOOLIS (aastad 1884-1900) . " 5

II peatükk

JAAN ANVELT TARTUS, PETERBURIS JA TOILAS (aastad 1900-1907) . . . . . " 12

III peatükk

JAAN ANVELT KÕRGEMAT HARIDUST OMANDAMAS (aastad 1907- 1912) . . . . . " 40

1. Jaan Anveldi esinemised legaalsetes seltsides ja tema tegevus marksistlike ringide loomisel . . . . . " 42

2. Jaan Anveldi kirjastuslik tegevus . . . " 53

Lõppkokkuvõte. . . . . " 70

Kasutatud kirjandus ja allikad . . . . . " 77